

letnik XI
številka

6

**jezik
in
slovstvo**

1966

Jezik in slovstvo

Letnik XI. številka 6

Ljubljana, september 1966

Revija izhaja od januarja do decembra (osem številok)

Izdaja jo Slavistično društvo v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Toporišič, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Franc Zadavec, Janez Sivec

Tehnični urednik: Ivo Graul

Tiska tiskarna GP »Celjski tisk« v Celju

Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Naročila sprejema Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, Novi trg 4/I

Tekoči račun pri SDK 501-8-4

Letna naročnina N-din 20 (2000 din), polletna N-din 10 (1000 din), posamezna številka N-din 2,50 (250 din);

za dijake, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, N-din 10 (1000 din);
za tujino celoletna naročnina N-din 30 (3000 din)

Vsebina šeste številke

Razprave in članki

- Władisław Lubaś Svojična vloga pripone -ica
v južnoslovanski toponomastiki 173
- Franc Jakopin K tipologiji slovenskega in ruskega glagola 176
- Vladimir Řehak Oblikoslovna klasifikacija besed v slovenskem
knjižnem jeziku 183

Akademijin slovar slovenskega knjižnega jezika

- Stane Suhadolnik Slovarski pripomočki 186

Zapiski, ocene in poročila

- Berta Golob To in ono o obveznem čtivu 194
- Franc Zadavec Vasja Predan, Od premiere do premiere 196
- Jože Pogačnik Vladimir Kavčič, Upanje 199
- Boris Misja V bistvu pisci gotovo prav mislijo... 200

Gradivo

- J. Petr Vprašanje jezikovne kulture na Slovenskem 201
- J. Toporišič Pripis k Novakovemu prevodu iz češčine 204

Kronika

- J. Petr Ali je J. Toporišič res ljubitelj »polne« resnice? (platnice)

SVOJILNA PRIPONA -ICA V JUŽNOSLOVANSKI TOPONOMASTIKI

Ko sem začel razmišljati o zgornji temi ob sodobnem in zgodovinskem gradivu hrvatskosrbskega, slovenskega, makedonskega in bolgarskega jezika, zbranim deloma iz natisnjenih virov deloma iz rokopisov, zlasti iz zbirk F. Bezlaja in G. Škrivaniča iz Beograda, pa tudi iz zbirke M. Kosa iz Ljubljane ter iz rokopisnega dela zagrebškega Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika (od črke *t* do konca), sem postal pozoren na dva problema. Prvi je čisto onomastičen (imeno-sloven). Pokazalo se je namreč, da je krajevno poimenovanje tipa shrv. *Lazarica*, *Bogdanica*, slov. *Dobroslavica*, *Pavlica*, mak. *Martinica*, bolg. *Dragoslavica* omejeno zgolj na južnoslovanske jezike. V nobenem primeru je ni na področju zahodnoslovanskih jezikov, kakor lahko spoznamo iz poljskih in čeških obravnav. Videti je, da se ta tip redko pojavlja tudi na področju ruskih jezikov, kakor sem videl v prvih zvezkih Vasmerjevega zemljepisnega slovarja. Ta kategorija prav tako ni omenjena v znanih imeno-slovnih razpravah za rusko jezikovno področje (Nikonov, Hrabec). V tej zvezi je zelo pomembno, da se opredeli pomen zemljepisnih imen tega tipa, ki jih ne omenja niti delo W. Taszyckiego *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podiału)*, Krakov 1946, ki obravnava pomensko stran krajevnih imen. K temu bi še pripomnil, da tudi kasnejša razprava S. Rosponda, ki je posvečena v glavnem besedotvorju slovanskih zemljepisnih imen (*Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, Wrocław 1957) zanimivega tipa teh imen sploh ne opazi.

Drugi — širši — problem je besedotvornega značaja. Na imeno-slovnem gradivu je namreč mogoče pokazati poseben tip besedotvorne izpeljave, ki nastopa sicer tudi v občnoimenskem besednjaku, a je šele pri imenih (v imeno-slovnem besednjaku) jasno vidno, kako dobivajo pripone nov pomen v odvisnosti od podstave. Na robu naj razen tega tudi pokažem, da med lastnimi imeni niso prvine stare, arhaične, da je to jezikovno gradivo podvrženo živim spremembam, ki so iste kot pri občnih imenih.

Zgoraj očrtano problematiko obravnavam — kakor sem že omenil — ob gradivu, ki obsega za vse južnoslovanske jezike okoli 600 imen. Obravnavam imena, katerih podstava je osebno ime (ime, priimek, domače ime, vzdevek) ali ime poklica, dostojanstva (kovač, car, škof), in to tako v samostalniški obliki kakor tudi v obliki svojilnega pridevnika, tako na primer *-in-* : shrv. *Aleksinica* : *Aleksin*; *-j-* : shrv. *Ivanjica* : *Ivanj*; *-ev / -ov* : shrv. *Andrijevica* : *Andrijev*,

slov. *Blagovica* : *Blagov*; : shrv. *Desimirnica* : *Desimirn*- itd. Če gre za tip imen, v katerih nastopa poleg pripone *-ica* pridevniška priponska prvina s svojilnim pomenom, tako njih besedotvorja kakor tudi pomena ni težko razložiti. Tako moje filološko gradivo kakor tudi dosedanja splošno besedotvorna gledanja kažejo, da je treba vzeti za njihovo izhodišče dvočlenske sintagme, v katerih je bil po odpadu določanega člena svojilni pridevnik substantiviziran s pripono *-ica*. Za osvetlitev tega pojava sem zabeležil naslednje primere: npr. shrv. *Djakova varoš* // *Djakovica*, *Milinkova draga* // *Milinkovica*, bolg. *Iskrova čukara* // *Iskrovica*. Funkcija pripone je tu torej povsem enaka kot v občnih imenih, npr. shrv. *žutica* : *žuta bolest*, slov. *slivovica* : *slivova rakija*, *gnilovica* itp. Ta tip je torej tako z besedotvorne kakor s pomenske plati nadvse jasen. Po pomenu spadajo zemljepisna imena tega tipa po klasifikaciji W. Taszyckega k svojilni skupini, saj so izvedena iz substantiviziranih svojilnih pridevnikov.

Toda kaj storiti z drugo kategorijo, s tipom *Bogdanica*, *Dobroslavica*? Da bi se zavedeli težav pri razlagi, je dovolj, če omenim, da opravlja v južnoslovenskih jezikih *-ica* tri glavne pomenske vloge: 1. tvori pomanjšalnice, 2. ženske samostalnice iz samostalniških osnov in 3. substantivizira pridevnike; pri tem smemo to zadnjo funkcijo spoznati za čisto strukturalno, ne da bi поблиže določevali različne pomenske kategorije, ki nastajajo pri substantivizaciji pridevnikov. Če upoštevamo tudi dejstvo, ki je bilo doslej potrjeno že v številnih delih, namreč da obstaja strukturalna enotnost med lastnoimenskimi in občnoimenskimi gradivom, razlike med njima pa so ali na različni časovni ali na pomenski ravnini, so primeri *Bogdanica*, *Dobroslavica* z besedotvornega stališča povsem nejasni. Seveda se je mogoče tukaj zadovoljiti z ugotovitvijo takšnega dejstva, toda pri današnjem stanju stroke to seveda ne zadošča. Tako je storil namreč že pred sto leti utemeljitelj znanstvenega imenoslovja Fran Miklošič v svojem slavnem delu *Tvorba krajevnih imen iz imen oseb* (Dunaj 1864), toda v tistih časih mehanične delitve besed, ne da bi dovolj upoštevali odvisnost med obrazilom in podstavo, več ni bilo mogoče dati.

Poskusimo поблиže pogledati na tip imen, ki nas tu zanima. Nobena izmed znanih obravnava funkcije *-ica* v občnih imenih pri krajevnih imenih ni uporabna, če je podstava samostalniška (tu ni mogoče govoriti niti o pomanjševalnicah, še manj o ženskih samostalnicah). Toda kakor ponavadi v takih primerih nam tudi tu pridejo nepričakovano na pomoč besedotvorne dvojnice. Te so: bolg. *Leevštica* // *Leevica*, reka, ki teče skozi *Malko Leeve*, *Sinanska reka* // *Sinanica*, *Mermersko ezero* // *Mermerica*; dalje slovenske: *Čadramski potop* // *Čadramica* od imena vasi *Čadram*, *Konjščica* // *Konjski hrib*, *Konjska planina*; dalje shrv. *Ljubeščica* // *Ljubešica*.

Da bi ne skalili podobe, se ne bomo ustavljali pri medsebojnem odnosu teh dvojníc: prav nič ni namreč važno, če gre tu za raven časovnih, narečnih ali drugih razlik. Za nas je bistveno nekaj drugega. Najbolj očitno je to ob dvojnici *Ljubeščica* // *Ljubešica*, kjer nam je prva inačica jasna. To je substantiviziran svojilni pridevnik na *-ski*, tvorjen od imena *Ljubeš*, ki je ljubkovalna oblika dvočlenske tvorbe tipa *Lubomir*, *Luboslav* ipd. Če se sedaj spomnimo na analogijo dvojníc tipa *Čadramski potok* // *Čadramica*, smemo tudi drugo obliko *Ljubešica* spoznati za arhaizirano tvorbo, ne iz samostalnika narejeno, ampak tvorjeno po tako imenovani izmenični izpeljavi ali z drugim imenom tudi dezintegracijski

derivaciji, ki jo v glavnem razlagata poljska (Łoś, B. Kreja, P. Zwoliński) in sovjetska literatura (V. Vinogradov in avtorji nove Gramatike ruskega jezika iz l. 1960). Ta proces temelji — če to vzamemo kar se da splošno — na tem, da se v izpeljani obliki opusti besedotvorna pripona in da se zamenja z novim obrazilom. Primere za to je mogoče navesti iz vseh slovanskih jezikov, pa čeprav tako starejše kakor tudi novejše slovnice tega pojava ne zaznamujejo. Najpogosteje bo šlo pri substantivizaciji pridevnika za opustitev pripone *-sk-*, torej polj. *Biblioteka Jagiellońska // Jagiellonka, tatarskie ziele — tatarka, żołnierska służba — żołnierka*, shr. *hajdučka trava — hajdučica*, r. *Tretjakovskaja galerija — Tretjakovka*. Pa ne samo to: izpušča se tudi pripona *-n-*, npr. polj. *dyżurny pokój — dyżurka*, podobno rusko *dežurnaja komnata — dežurka*. Podobne primere lahko najdemo tudi v lastnoimenskem gradivu, npr. slov. *Poganska zemlja // // Poganka —* krajevno ime v vasi Preska, občina Sevnica, shr. *Čukarova Mehana*, danes *Čukarica*, del Beograda; zadnji primer kaže, da je mogoča opustitev pripone *-ov-* pri pridevniški podstavi. Da bi podčrtali še, da pojav izmenične izpeljave ne nastopa le pri pridevniških osnovah, naj za osvetlitev navedemo samo dva poljska primera s področja izpeljave samostalnika iz samostalnika, npr. *kamién* : dem. *kamyk*, *grzebień* : dem. *grzebyk* ali samostalnika iz pridevnika, npr. krajevno ime *Niepołomice —* prid. *niepołomski*. Kako je s tem v drugih slovanskih jezikih, je težko reči, ker ni ustreznih znanstvenih del. Razen tega je to za nas trenutno drugotnega pomena, saj ni dvoma, da imamo v primeru substantivizacije pridevnikov opraviti z izmenično izpeljavo. Kje poteka meja med tipom substantivizacije, ki temelji na substantivizaciji pridevniškega člena samega, npr. polj. *Kraków*, shr. *Kumanovo*, in substantivizacije s pripono, npr. slov. *pelinovica*, shr. *verenica*, ter nazadnje substantivizacije z izmenično izpeljavo, ne znam povedati, ker ni ustreznih obravnav za posamezne jezike, in navajam to le kot odprt problem, ki ga je treba obdelati.

Dosedanja razglabljanja so nas pripeljala do zaključka, da so lastnoimenske tvorbe tipa *Pavlica, Dobroslavica* po izvoru izpeljane iz substantiviziranih pridevnikov in da so z besedotvornega stališča na isti ravni kot imena tipa *Davidovica, Vidojevica, Ivanjica*; razlika med njimi je samo v načinu substantivizacije pridevniške podstave. Iz teh besedotvornih dejstev izvira pomemben pomenoslovni zaključek. Če je v osnovi imen tipa *Pavlica* svojilni pridevnik, ima iz tega pridevnika substantiviziran samostalni prav tako svojilni značaj, saj — kakor vemo — temelji funkcija substantivizirajoče pripone zgolj na spremembi besedne vrste in v zvezi s tem na spremembi sintaktične funkcije izraza, ne pa na spremembi njegovega pomena. Tako je bilo mogoče odkriti izvore svojilnega pomena pripone *-ica* v južnoslovanskem imenoslovju. Zdi se, da imamo vsaj v poslednjih dvesto letih, odkar v vseh južnoslovanskih jezikih izrazito narašča produktivnost imen na *-ica*, opraviti s samostojno samostalniško svojilno končnico, ki tvori pripadnostna imena iz podstav imen in priimkov brez pridevniškega posredovanja.

Preostaja nam še, da pojasnimo zemljepisno razvrstitev, ki je — kakor sem že v uvodu omenil — taka, da imamo na jugu slovanskega sveta *-ica* (morda tudi na vzhodu, le da je treba problem bolj natančno pregledati), na zahodu pa *-ka*. S tipom *Pavlica* na jugu je vzporeden na zahodu tip polj. *Pielgrzymka, Bo-*

narka in morda na vzhodu tip rus. *Slavenka* s tipom *Davidovica*, polj. *Dawidówka*, r. *Serafinovka* itp. To se ujema s položajem, ki ga je že l. 1905 nakazal Belić v delu K zgodovini razvoja slovanskih manjšalnih in večalnih pripon in nato bolj podrobno analiziral Bošković v razpravi Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici (JF 1936), namreč da južnoslovanskim pomanjšalnicam na *-ica* odgovarja zahodnoslovansko obrazilo *-ka*. Če pa se spomnimo, da nastopajo pri substantivizaciji najbolj pogosto manjšalna obrazila, nam postane jasna zemljepisna porazdelitev obravnavanega tipa imen.

In nazadnje naj z namenom, da to poudarim, pripomnim, da je mogoče na majhnem primeru, ki smo ga tu nakazali, to je na primeru razvoja samo enega in nikakor ne najbolj produktivnega tipa zemljepisnih imen na *-ica*, opaziti, kako živo je s stališča besedotvorja in pomenoslovja lastnoimensko gradivo in kako je podvrženo istim razvojnim zakonom kakor občna imena. Razen tega to dobro prikazuje enak razvoj nekega pojava v različnih slovanskih jezikih ne glede na to, da so sinhrono med seboj povsem neodvisni. Kot je videti, je razlog tega enakega razvoja v zgodovini.

Prev. Breda Pogorelec

Franc Jakopin

K TIPOLOGIJI SLOVENSKEGA IN RUSKEGA GLAGOLA*

Od izida Pleteršnikovega slovensko-nemškega slovarja (1894-95) do danes je bil slovenski glagol deležen pozornosti v glavnem z vidika akcenta. Tako se je po Breznikovi primerjalni študiji o glagolskem naglasu (AslPh, 1911) to vprašanje za knjižni jezik normativno urejalo v slovenskih slovnica, v pravopisih (iz let 1935, 1950, 1962) in v Ruplovem *Pravorečju* (1946). Več člankov o glagolskem akcentu je izšlo v enajstih letnikih revije *Jezik in slovstvo* (od leta 1955 dalje); posebej pa je treba omeniti Riglerjev in Toporišičev prispevek k sistematizaciji slovenskega glagolskega naglasa v letošnjem letniku iste revije — prispevek, ki je v neposredni zvezi z redakcijo novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. (Poskusni snopič tega slovarja je izšel leta 1964 pri SAZU.)

Razmeroma manj je bilo pri nas samostojno obravnavano vprašanje glagolskega vida. Po znameniti Navratilovi študiji o slovanskem glagolu, ki pa datira iz leta 1856, in poglavjih o aspektu v Miklošičevi *Sintaksi* so se k temu problemu še vračali Škrabec in drugi, vendar predvsem v zvezi z rabo prezenta in futura. Posebne dinamike v proučevanju slovanskega glagolskega aspekta, ki je drugod v slavistiki prevladovala v desetletjih med vojnama, pri nas dolgo ni

* Predavanje na II. Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture; v Ljubljani julija 1966.

bilo čutiti. Šele v široko zasnovanem informativnem sestavku F. Bezlaja, *Doneski k poznavanju slovenskega glagolskega aspekta*, ki je bil objavljen leta 1948 v prvi številki Slavistične revije, zaslutimo glavni tok aspektoloških prizadevanj nekaterih vidnejših slavistov in indoevropceistov; pogiavje o glagolskem aspektu v Ramovševi *Morfologiji*, ki je izšla tik pred učiteljevo smrtjo (1952), je zelo okrnjeno; in posredno se vprašanje glagolskega vida precej živo pokaže v Bajčevi razpravi *Predlogi in predpone*, ki je leta 1959 izšla kot 4. del njegovega *Besedotvorja slovenskega jezika*. Toda v slovensko slovnico novi impulzi skorajda niso prodri.

Enako so tuji jezikoslovci slovenski glagol razmeroma redko pritegnili v svojo obravnavo splošnih aspektnih vprašanj, ker deloma upravičeno prevladuje mnenje, da je naš aspektni mehanizem načeloma isti kot v drugih slovanskih jezikih, posebnosti slovenskega aspekta in njihov notranji razvoj pa ne bi mogli bistveno vplivati na reševanje zapletenega problema geneze slovanskega aspekta. Nekateri aspektologi se ustavljajo ob slovenskem prezentu dovršnih glagolov npr. *zahvalim, spovem se*, ki naj bi se uporabljali v funkciji pravega, aktualnega sedanjika, kar pa še niti ni prepričljivo dokazano (prim. F. Kopečný, *Slovesný vid v češtině*, 1962; D. Castagnou, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, IX, 1965). Kako razburljivo in zakrknjeno je v slavistiki ostalo vprašanje glagolskega vida, nam dokazujejo številne monografije (Ju. S. Maslov in drugi) in razprave tako slovanskih kakor neslovanskih slavistov; posebno za zadnje je bil slovanski aspekt od nekdaj zelo aktualen. Da je za nekatere slaviste glagolski vid kar življenjsko pomembno vprašanje, priča vehementni referat z naslovom *Aspekt und Zeit*, ki ga je imel E. Koschmieder na sofijskem mednarodnem slavističnem kongresu leta 1963.

V svojem predavanju se želim vsaj bežno dotakniti nekaterih vprašanj slovenskega glagolskega aspekta; za primerjavo bom ponekod navajal ruske glagole, ker je praktično poznavanje aspektnih razmer v ruščini slavistom navadno dokaj domače in ker tako dobijo jasnejšo podobo tudi posebnosti slovenskega glagolskega vida.

Razpravljjanje okrog vloge in pomena glagolske prefiksacije še ni končano. Znano je, da preverbi *do-*, *iz-*, *na-*, *nad-*, *o/ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *pre-*, *pred-*, *pri-*, *pro-*, *ra-*, *s/z-*, *u-*, *v-* in *vz-*, ki so kljub manjšim glasovnim razlikam v vseh slovanskih jezikih v glavnem isti, perfektivizirajo vsak prvotni imperfektivni glagol, npr. *brati* : *pre-brati*. V tem se vsi lingvisti strinjajo med seboj. Vendar poglavitni motiv za prefiksacijo prvotno ni bil glagolski vid, temveč preoblikovanje glagolske semantike: glagolska vsebina, torej dejanje, se je v prostoru natančneje določilo bodisi kar zadeva razsežnost, bodisi kar zadeva smer delovanja. Toda ker vsa osnovna glagolska dejanja niso takšna, da bi prišla do izraza krajevno determinirajoča vloga preverbov, se je včasih adverbialna vsebina prefiksov na ta način precj približala ničli; v teh primerih naj bi bil izpeljani glagol semantično identičen osnovnemu imperfektivu, edina razlika bi bila v aspektu. Tako se je razmahnila teorija pomensko praznih preverbov, *préverbes vides*, katerih funkcija naj bi bila samo perfektivizacija osnovnih imperfektivov. V dokaz, da je to pojmovanje pravilno, lingvisti večinoma navajajo glagolske pare tipa *pisati* : *napisati* ali, rusko, *delat'* : *sdelat'*. To naj bi bili idealni aspektni pari, ker od prefigiranega perfekтива (*napisati*) ni mogoče narediti sekundarnega

nedovršnika **napisovati* ali r. **sdelyvat'*, kakor je to mogoče pri drugih izpeljankah istih osnovnih glagolov s pomensko polnimi preverbi (npr. *opisati* : *opisovati*, *prepisati* : *prepisovati* ali r. *peredelat'* : *peredelyvat'*, *nadelat'* : *nadelyvat'*, itd.).

Toda pravkar omenjena trditev ima več ranljivih mest. Za posamezne slovanske jezike se ni še nikomur posrečilo sestaviti točnega seznama pomensko praznih preverbov in njihovega funkcijskega območja. Za ruščino navajajo »izpraznjene« preverbe *po-*, *s-*, *u-*, *vy-*, *raz-*, *na-*, *o/ob-*, *pro-*; za poljščino *po-*, *u-*, *z-*, *o-*; za češčino *po-*, *na-*, *u-*, *za-*, *o-*; za slovenščino pa je F. Ramovš naštel *o-*, *po-*, *na-*, *iz-*, *s/z-*. Čeprav je nekaj preverbov v vseh teh jezikih istih, vseeno niso enakovredni, ker iz istih osnovnih glagolov ne izpeljujejo tako imenovanih čistih perfektivov. Enako nezanesljivo je tudi drugo pravilo, da dovršniki tipa *napisati* ne morejo tvoriti sekundarnih nedovršnikov. Pričakovali bi, da bo ob vsakem osnovnem imperfektivu, ki izpeljuje prefigurane perfektive, po en čisti par, kot ga imamo pri glagolu *pisati*, ali za vsak samostojen pomen poseben perfektivni člen brez sekundarnega imperfektiva. Vendar je takih glagolov razmeroma malo. Večinoma imamo tudi ob teh »idealnih« parih sekundarne imperfektive. Ob ruskem glagolu *mazat'*, ki ima tri pomene, navaja Ožegov pet dovršnikov (*vymazat'*, *zamazat'*, *izmazat'*, *namazat'* in *pomazat'*), ki naj bi se v posameznih pomenih (enem ali dveh) popolnoma ujemali z osnovnim glagolom *mazat'*. Toda ruščina tvori k vsem tem dovršnikom tudi sekundarne imperfektive *vymazyvat'*, *zamazyvat'*, *izmazyvat'*, *namazyvat'* in *pomazyvat'*, enako kot še pri ostalih desetih prefiguriranih perfektivih, ki so zaradi polnega preverba spremenili osnovni pomen (npr. *podmazyvat'*, *smazyvat'*, itd.). Zelo značilen je tudi primer ruskega glagola *učit'*. Ima tri dovršnike za prvi pomen: *vyučit'*, *obučit'* in *naučit'*, ki imajo vsi sekundarne imperfektive, in sicer: *vyučivat'*, kar pomeni *učit'*, *dobivaja uspeha* (torej ne samo *učit'*!), nadalje *obučat'* v pomenu *to že, čto učit'*, medtem ko *naučit'* v Ožegovu nima sekundarnega imperfektiva, v drugih slovarjih ga pa ima, toda s pripombo *zastarelo*.

Čisti aspektni prefiksaciji nasprotuje med drugim tudi slovenska serija glagolov izpeljanih iz komparativov. Vsi tvorijo sekundarne nedovršnike, čeprav bi izpeljane dovršnike lahko imenovali primere čiste dovršnosti (predpone *iz-*, *po-*, *o-*, *s/z-* so med pomensko izpraznjenimi).

Primeri:	boljši	—	<i>boljšati</i> ,	<i>izboljšati</i>	: <i>izboljševati</i> <i>poboljšati</i>	: <i>poboljševati</i>
	slabši	—	<i>slabšati</i> ,	<i>poslabšati</i>	: <i>poslabševati</i>	
	krajši	—	<i>krajšati</i> ,	<i>skrajšati</i>	: <i>skrajševati</i> <i>okrajšati</i>	: <i>okrajševati</i>
	daljši	—	<i>daljšati</i> ,	<i>podaljšati</i>	: <i>podaljševati</i> <i>zdaljšati</i>	: <i>zdaljševati</i>
	manjši	—	<i>manjšati</i> ,	<i>pomanjšati</i>	: <i>pomanjševati</i> <i>zmanjšati</i>	: <i>zmanjševati</i>
	lepši	—	<i>lepšati</i> ,	<i>polepšati</i>	: <i>polepševati</i> <i>olepšati</i>	: <i>olepševati</i>

Če bi sprejeli načelo izpraznjenih preverbov, bi bili vsi naštetih sekundarni imperfektivni odveč ali, v skrajnem primeru, popolni sinonimi k osnovnim imperfektivom. Toda kdor čuti vrednost slovenske besede, dobro ve, da ni tako.

Za ponazoritev odnosa med osnovnim glagolom in prefigiranim dovršnikom si oglejmo tale primer:

Krojač šiva različna oblačila. Zvečer bi ga lahko vprašali: *Še zmeraj šivaš?* (*šivaš*, ker se v knjižnem jeziku ne uporablja osnovni glagol *šiti*). Odgovor se lahko glasi: *Ne, sem že končal*, ali: *Ne, sem že nehal*. Če pa krojač ve, da smo spremljali njegovo delo, se bo natančneje izrazil; rekel bo: *Sem že sešil*, ali: *prišil, prešil, našil, obšil* in podobno. Torej srečujemo ob splošnem dejanju šivanja v tem primeru glede na stvarno nejezikovno situacijo ali kontekst specializirane, bolj določene in konkretnejše glagole, ki so svojo pomensko specifičnost dobili od preverbov.

Iz tega je razvidno, da je jezik poleg navidezno čistega aspektnega razmerja (npr. *boljšati* : *izboljšati*) vseeno tvoril sekundarne imperfektive; obenem pa jih pogosto ne tvori, kadar sta osnovni glagol in prefigirani perfektiv pomensko izrazito različna. Tako naletimo na glagolska dejanja, ki so ali samo nedovršna ali pa samo dovršna, zato ne moremo verjeti stavku v Slovenski slovnici 1956, ki trdi: »Dokler glagol ni tako živ, da bi mu lahko določali pomen s predponami in *spreminjali vid* (podčrtal F. J.), toliko časa nam ni domač.« Vprašati se namreč moramo, ali lahko očitamo nedomačnost izpeljankam glagola *ženiti*, kot sta *priženiti* ali *poženiti*, ki nimata sekundarnega nedovršnika, in enako ruskim *pereženit'*, *razženit'* in *poženit'*! Tu se ruščina in slovenščina v aspektni produktivnosti popolnoma ujemata; bistveno pa se razhajata v primeru glagola *kovati* in podobnih, kajti slovenska vrsta se tu ustavi pri prefigiranih dovršnikih *nakovati*, *prekovati*, *podkovati*, *okovati*, itd., ruščina pa tvori k oblikam *nakovat'*, *perekovat'*, *podkovat'*, *okovat'* itd. še sekundarne nedovršnike *nakovyvat'*, *perekovyvat'*, *podkovyvat'* in *okovyvat'*. Slovenščina je v tem primeru v zadregi za aktualni sedanjik; na vprašanje: *Kaj zdaj delaš?* lahko odgovori samo s splošnim glagolom: *Kujem*. Podobno je npr. tudi z glagolom *mlatiti* in njegovimi izpeljankami *premlatiti*, *namlatiti*, *zmlatiti*, *pomlatiti*, itd., h katerim ruščina prav tako tvori sekundarne imperfektive, slovenščina pa ne, npr. *molot'* : *peremolot'* : *peremolačivat'*. O izredni produktivnosti sufiksa *-yva/iva/-* v ruščini nas zlahka prepriča dolga vrsta glagolov v odzadnjem slovarju.

S tem se odpira še drugi kompleks vprašanj, ki so tudi neposredno v zvezi s funkcijo glagolskih predpon in pripon. Če razumemo glagolski vid kot čisto gramatično kategorijo, moramo iz njega izločiti vse tiste semantične primesi, ki mu onemogočajo popolno gramatično osamosvojitve. Vse to vmesno območje, območje med temeljno glagolsko semantiko in gramatiko, prevzamejo takšne glagolske izpeljanke, ki pomen osnovnega glagola tako ali drugače modificirajo v samem načinu potekanja ali izvršitve dejanja, ne prizadenejo pa jedra njegovega pomena. V slovenščini za ta pojav nimamo dobrega termina, lahko bi ga imenovali notranji ustroj glagolskega dejanja; nastanku ustreznih terminov v drugih jezikih je tudi botrovala nemščina s svojim *Aktionsart*. Tako imamo franc. *espèce d'action*, r. *sposob glagol'nogo dejstvija* ali, po Isačenku, *soveršaemost' dejstvija*, č. *způsob slovesného děje*. Razmeroma jasno je območje aspekta in

Aktionsart razmejil Isačenko v svoji knjigi *Die russische Sprache der Gegenwart*, 1962. Isačenko ločuje v okviru *Aktionsart* npr. ingresivnost (r. *zagovorit'*, sle. *spregovoriti*), evolutivnost (r. *razgovoritsja*, sle. *razgovoriti se*, ki v tej pomenski obarvanosti seveda ne moreta imeti aspektnega para), delimitativnost (r. *poveselit'sja*, sle. *poveseliti se*), rezultativnost s številnimi inačicami (r. *ponravit'sja*, *prospat'*, *otobedať*, *nakričat'sja*, itd.). V posebno skupino združuje semelfaktiva (r. *mahať* : *mahnut'*, sle. *mahati* : *mahniti*); zase so tudi razne vrste iterativov.

Vse te glagolske lastnosti štejejo nekateri slovnicařji k vidu; zato večkrat beremo o začetno dovršnih, trenutnih, končno dovršnih in ponavljalnih glagolih. Z aspektom se mešajo tudi funkcije prefiksov; tako ugotavlja Sloňski v svoji knjigi *Funkcije prefiksów werbalnych* za stcksl. nič manj kot 22 različnih funkcij, sam prefiks *po-* pa jih npr. obseže kar devet. Tu velja pripomniti, da je terminologija vedno povzročala precēj zmede v aspektološki literaturi, saj so nekateri pojmovali aspekt zelo široko, drugi ozko, medtem ko so tretji z nemškim terminom *Aktionsart* označevali čisti aspekt (prim. Belić, Zur slavischen *Aktionsart*; Streitberg *Festgabe*, 1924).

Ko smo notranji ustroj glagolskega dejanja tako ločili od aspekta, lahko vidimo v vsaki perfektivnosti le celovitost in zaključenost dejanja, nasprotno pa imperfektivnost teh dveh prvin nima. Bolj kot glagolske oblike nam to zgostitev, to konkretnost in določenost perfektivnega dejanja ponazarja razmerje med glagolskimi samostalniki, npr. *zaprtje* : *zapiranje*, *odkritje* : *odkrivanje*, *doživetje* : *doživljanje*, *ponižanje* : *poniževanje*, itd. Ta poteza je dosti bolj očitna v slovenščini, ki od dovršnikov nerada tvori prave glagolnike, npr. sle. *uvod* : r. *vvedenie*, *opis* : *opisanie*, *zožitev* : *suženie*, *oživitev* : *oživlenie*, itd.

Spričo tako številnih pomenskih transformacij, ki jih doživljajo posamezni glagolski prefiksi pri različnih glagolskih osnovah in z nastankom nove pomenske kvalitete, ko se prefiks popolnoma spoji z glagolsko osnovo, ni vselej mogoče ločiti med tako imenovano pomensko modifikacijo, ki je vključena še v *Aktionsart*, in med pomensko kvalifikacijo, ki tvori nov samostojen glagol. Tako nastajajo kot skrajni produkti glagolski antonimi, ki temeljijo zgolj na različnih preverbih, npr. *sestaviti* : *razstaviti*, *priti* : *oditi*, *zakriti* (*pokriti*) : *odkriti*, *zakopati* (*pokopati*) : *odkopati*.

Zlasti je to povezovanje pomensko občutljivo in včasih težko zaznavno, kadar je iz konkretnega sveta preneseno v abstraktna območja, kjer se ob afiniteti posameznih glagolskih osnov z določenimi predponami pokaže zrcalna podoba predmetnega sveta v duhovni sferi. V tem se tudi posamezni slovanski jeziki precēj razlikujejo med seboj. Kakor je ta problematika še razmeroma neraziskana, vendarle vemo, da skoraj vsi temeljni in skupni slovanski glagoli do zadnjih možnosti tvorijo izpeljanke s preverbi in tako tudi ustrezno pomensko razčlenjujejo v osnovnem glagolu zajeto skupno in splošno glagolsko vsebino.

Iz vsega tega lahko sklepamo, da samo med prefigiranimi dovršniki in sekundarnimi nedovršniki (o izjemah pozneje) naletimo na čiste aspektne korelacije (npr. *zapisati* : *zapisovati*). Sufiksacija je edini element za sekundarno imperfektivizacijo; čisto na kratko in shematično si oglejmo, kako slovenščina ustvarja to razmerje in kako razvršča te sekundarne nedovršnike.

Nedovršniški sufiksi so v slovenščini različni glede na glasovno podobo glagolske osnove, nastopajo pa kot *-a-*, *-va-*, *-ava-*, *-ova-*, *-eva-*, *-ja-*, pri čemer se večinoma še spremeni mesto akcenta in v osnovi alternira *o* z *a*. Formalno se sekundarni imperfektivi torej vključujejo v dve produktivni vrsti: glagoli s sufiksi *-a-*, *-va-*, *-ava-*, *-ja-*, (*-lja-*) so v prvi produktivni vrsti (npr. *polivati*, *polivam*), glagoli s sufiksom *-ova-* ali *-eva-* pa so v tretji produktivni vrsti (po Karčevskem), npr. *zapisovati*, *zapisujem*, medtem ko so v ruščini vsi sekundarni imperfektivi v prvem produktivnem razredu, npr. *otpravljat'*, *otpravljaju*; *zapisyvat'*, *zapisyvaju*.

Nekaj primerov za razvrstitev omenjenih sufiksov po vrstah glagolov:

Glagoli prve vrste prehajajo v tip *-ova-* (npr. *pridelati* : *pridelovati*), in ta način širjenja glagolskih oblik postaja čedalje bolj privlačen tudi za že imperfektivizirane glagole s sufiksi *-a-*, *-va-* in *-ava-* (npr. *zmigavati* — *zmigovati*). Skupina na *-ova-* ima razmeroma malo možnosti za tvorbo perfektivov, ker je sufiks *-ova-* predvsem primeren za tvorbo denominativnih glagolov; če pa se vseeno tvorijo prefigirani dovršniki, morajo taki tudi ostati, npr. *zasnovati*, *popestovati*, *prikmetovati*, *pomodrovati*, *prepotovati*. V novejšem času se v pogovornem jeziku v tej vrsti oblikujejo glagoli tipa *predsednikovati*, *dekanovati*, *rektorovati*, katerim ustrezajo ruski glagoli tipa *predsedatel'stvovat'*, *rektorstvovat'* in podobni. V knjižnem jeziku pa sta se npr. popolnoma uveljavila glagola *pesnikovati* in *učiteljevati*.

Najmočneje so se v tem prehajanju oblik razmahnili *i*-jevski glagoli (*hvaliti*). Tu nastopajo znane konzonantske alternacije *p/plj*, *b/blj*, *m/mlj*, *v/vlj*, *t/č*, *d/j*, *s/š*, *z/ž*, *n/nj*, *l/lj*, *st/šč*, *sl/šlj*, npr. *nalepiti* : *nalepljati*, *izgubiti* : *izgubljati*, *prelomiti* : *prelamljati*, *uloviti* : *ulavljati*, *ukrotiti* : *ukročati*, *osvoboditi* : *osvobajati*, *zbuditi* : *zbujati*, *odkositi* : *odkašati*, *izvoziti* : *izvažati*, *ohraniti* : *ohranjati*, *ohranjevati*; *odpustiti* : *odpuščati*; *premisлити* : *premišljati*, *premišljevati*. Osnovni glagol *meniti* (fr. *changer*, nem. *wechseln*), ki je v naši književnosti 19. stoletja še v rabi, je neprefigiran dovršnik; v tej vlogi ga je spodrinil prvotni neprefigirani imperfektiv *menjati*, ki je postal dovršen, za nedovršnik pa sta se naredili še obliki *menjavati* in *mênjevati*. Tudi pri prefigiranem dovršniku danes namesto *zameniti* uporabljamo *zamenjati*, h kateremu se tvori še dubletni sekundarni nedovršnik *zamenjavati* in *zamenjevati*. Na vprašanje: *Si že menjal stanovanje?* bi lahko dobili odgovor: *Ne, ga še menjavam*.

Naj naštejemo še nekaj primerov sekundarne nedovršnosti iz neproduktivnih glagolskih skupin. Tu zasledimo več različnosti, vendar je skupno slovansko načelo ostalo zelo trdno, npr. *oblizati* : *oblizovati*, *predvideti* : *predvidevati*, *prebrati* : *prebirati*, *odreti* : *odirati*, *požreti* : *požirati*, *presejati* : *preséjati*, *zadržati* : *zadrževati*, *zgoreti* : *zgorevati*, *usahniti* : *usihati*, *zapreči* : *zapregati*, *pomesti* : *pometati*, *pripeči* : *pripekati*, *priznati* : *priznavati*, *vstati* : *vstajati*, *spodžeti* : *spodžinjati*, *umreti* : *umirati*, *zapreti* : *zapidati*, *razbiti* : *razbijati*, *politi* : *polivati*, *opiti* : *opijati* (toda: *popivati*), *premleti* : *premlevati*, *pokriti* : *pokrivati*, *umiti* : *umivati*, *preplesti* : *prepletati*, *prekleti* : *preklinjati*. Simpleksov danes nimajo več pari *objeti* : *objemati*, *napeti* : *napenjati*, *začeti* : *začenjati*, *ožeti* : *ožemati* in podobni.

Tudi slovenščina ima nekaj neprefigiranih aspektnih parov, npr. *pasti* : *padati*, *dati* : *dajati*, *deti* : *devati*, *rešiti* : *reševati*, *kupiti* : *kupovati*, *menjati* : *me-*

njavati, počiti : počivati, počiti : pokati, pičiti : pikati, skočiti : skakati. Glagolska para *plačati : plačevati* in *končati : končavati (končevati)* sta se pomaknila za en člen, ker slovenščina nima prvotnih dovršnikov **platiti* in **končiti*; enako nimamo oblike **vratiti*, dovršnega starega člena k *vračati*, ampak samo nadomestni glagol *vrniti*. Nekateri od navedenih glagolov spominjajo na determinirane in nedeterminirane glagole premikanja, le da sta pri onih oba člena nedovršna.

Ko smo iz čistih aspektnih parov izločili korelacijo simpleks in prefigurirani dovršnik, se nam tudi aspektni supletivizem pokaže v drugačni luči. Ne moremo reči, da obstaja pomenska identiteta med glagoli *govoriti : reči, povedati; delati : narediti, napraviti, storiti; iskati : najti; loviti : ujeti*.

Nobeden od teh osnovnih glagolov ni kakorkoli defekten, saj so vsi izoblikovali bogato prefiksacijo in zelo razvejali pomene in pomenske odtenke. Glagola *narediti* in *napraviti* imata celo še nedovršnika *narejati* in *napravljati* z nadaljnji izpeljankami, npr. *prenarediti, prenarejati*.

Posebno zanimiva je tekma glagolskih osnov *-lag-* in *-klad-* v prefiguriranih nedovršnikih k dovršnemu členu z osnovo *-lož-*. Videti je, da prevladuje osnova *-klad-* v osrednjih narečjih, medtem ko se je v štajerskih govorih uveljavila osnova *-lag-*, zaradi česar ta raba omahuje tudi v knjižnem jeziku. Z izjemo aspektnega para *predložiti : predlagati*, ki je izposojen, so pri vseh drugih možne nedovršniške dublete, ki pa nimajo iste pomenske vrednosti, npr. *razložiti : razlagati, razkladati*; vendar se čedalje bolj posplošuje osnova *-lag-*, tako da je osnova *-klad-* ostala v rabi le v bolj oprijemljivih primerih (*razlagati probleme : razkladati drva*). Šaljivo, ironično ali pejorativno bi zvenelo, če bi kdo rekel: *razkladal mi je svoje težave*. Narečno razlikovanje v tem primeru je prejkone staro, saj se ta glagol uporablja za važni kmečki opravili, *pokladati živini : polagati živini in obkladati žito : oblagati žito*. Tudi v ruščini tu ugotovimo dubletnost, vendar je tip *-kladjvat'* neprimerno pogostejši.

Čisto posebno skupino sestavljajo kakor v drugih slovanskih jezikih tudi v slovenščini nekateri glagoli premikanja, ki nastopajo v parih, kar zadeva determiniranost dejanja. Oba člena vsakega para sta simpleksa in oba sta nedovršna; razlika med njima ni v temeljnem pomenu, ampak v tem, da je pri determiniranih dejanje konkretno, usmerjeno k enemu cilju, nedeterminirani člen pa te lastnosti nima (*iti : hoditi*). Slovenski sestav teh glagolov se nekoliko razlikuje od ruskega, kar je razvidno iz primerov *iti : hoditi, peljati : voditi, peljati : voziti, nesti : nositi, leteti : letati, vleči : vlačiti, gnati : goniti, teči : tekati*. Slovenska *pluti* in *plavati*, kakor tudi *bežati* in *begati*, sta se pomensko ločila in enako se je razdrla parnost pri glagolih *jahati* in *jezditi*, ki se oba uporabljata v pomenu *ezditi' verhom*. Posebnost je novi glagol *peljati*, ki je nadomestil kar dva determinirana člena in v obeh aspektih izoblikoval cel pomenski spekter. Glagoli tipa *hodati, nosati, vozati*, ki jih pozna srbohrvaščina, se v slovenščini uporabljajo samo v otroškem jeziku. Od ruščine se močno razlikujejo tudi aspektni pari prefiguriranih glagolov premikanja, npr. sle. *priiti : prihajati, r. priiti : prihoditi'*; *odnesti : odnašati, r. otnesti : odnositi'*, itd.

Na koncu naj še omenim, da se slovenščina v prevzemanju tujih glagolov pridružuje drugim slovanskim jezikom, tako da imajo ti novi glagoli oba aspekta; vendar je ob njih ustvarila veliko manj prefiksacije kot npr. poljščina ali ruščina, zaradi česar od njih tudi ne tvori sekundarnih nedovršnikov (npr. sle. *organizirati : r. organizovat', sorganizovat', sorganizovyvat'*).

OBLIKOSLOVNA KLASIFIKACIJA BESED V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU*

V pisanem besedilu sodobnega slovenskega knjižnega jezika opazamo strnjene sklope črk, ločene drug od drugega z razmakom ali tudi še z ločilom. Tak sklop črk mi je beseda.

Veliko besed nima vedno istih črk, vendar predmetno pomenijo v glavnem isto: *brat* — *brata* — *bratje*; *pisati* — *pišem* — *pisanje*. Druge so si po črkah zelo podobne, a ne pomenijo istega: *sin* — *siv*, *dan* — *ban*, *dati* — *mati*. Besede, ki samo črkovno niso istovetne, a imajo v glavnem isti pomen, tvorijo besedno družino. Črkovno istovetni in neistovetni del besede imenujem morf: prvi je leksični, drugi slovnični (čeprav je vsak od njiju lahko leksično-slovničen ali samo slovničen). Če beseda nima družine (tj. če je enočlena družina), je cela en sam morf. Besede torej delim na veččlene in enočlene družine; tradicionalna slovnica jih imenuje pregibne in nepregibne besede.

Ker za enočlene družine nimamo oblikoslovnih znamenj, po katerih bi jih lahko razporejali v besedne razrede, skušajmo najti taka merila za razporeditev besed, ki so člani veččlene družine. Tak kriterij je oblikoslovno pregibanje. Oblikoslovno pregibanje je prehod besede iz enega stanja v drugega v okviru določene slovnične kategorije; pri tem se eno sredstvo slovničnega odnosa, »en snop razlikovalnih oblikovnih lastnosti« (en gramen), zamenja z drugim: tako iz ene besede nastane druga.

Besede imajo bodisi leksikalno-slovnično ali samo slovnično kategorijo, katere znak je morf. Morf spravlja besedo v določeno kategorijo. Gramem je v okviru dane slovnične kategorije zmeraj v določenem odnosu do drugega gramema ali — če jih je več — nasproti večjemu številu gramemov. Tako je npr. gramem ednine v nasprotju z gramemom množine v okviru slovnične kategorije števila; gramen prve glagolske osebe je v nasprotju z gramenom druge glagolske osebe, vendar tudi v nasprotju z gramemom tretje glagolske osebe, vse v okviru kategorije glagolske osebe. Gramem 2. os. je v nasprotju z gramemoma 1. in 3. os. In še: gramem imenovalnika je v nasprotju z gramemi vseh drugih sklonov, seveda spet v okviru posebne kategorije, namreč kategorije sklona.

Določena beseda je torej člen kakšnega pregibanja samo tedaj, če vsebuje gramem, ki je v nasprotju z drugimi gramemi iste slovnične kategorije.

Oblikoslovno pregibanje določa v slovenskem jeziku naslednjih 13 kategorij: 1. spol (moški, ženski, srednji), 2. število (ednina, množina, dvojina), 3. sklon (im., rod., daj., tož., mest. in or.), 4. živost (prim. tož. ednine besed *rak* in *stol*: *raka* — *stol*), 5. mera (pomanjševalnica, srednja mera, avgmentativ), 6. stopnja lastnosti (osnovnik, primernik, presežnik), 7. oseba (prva, druga, tretja), 8. čas (sedanjik, prihodnjik), 9. naklon (povedni, velelni), 10. vid (dovršnost, nedovršnost, pogostnost), 11. časovno zaporedje (npr. deležnik na -č in -vši), 12. določ-

* Gradivo mi je bila *Slovenska slovnica* 1956 in ustne informacije Jožeta Toporišiča.

nost (določna in nedoločna oblika pridevnika npr.) in 13. način (tvorni, trpni).

Oblikoslovno se besede lahko udeležujejo več vrst pregibanja. Prim. npr. *bogat* — *bogati* (določnost), *bogat* — *bogatega* (sklon), *bogat* — *bogatejši* (stopnjevanje). Prim. še *blizu* — *bliže* (stopnja lastnosti). Merilo za uvrstitev besede v oblikoslovno kategorijo je: vse besede, ki se udeležujejo istega oblikoslovnega pregibanja in istega števila teh pregibanj, spadaja v isti razred oblikoslovnih pregibanj. In narobe: besede, ki nimajo istih oblikoslovnih pregibanj (ali jih nimajo enako število), ne morejo biti v istem razredu oblikoslovnih pregibanj. Tako pojmem kategorijo oblikoslovnih razred.

Pri nekaterih besedah izbira gramemov ni omejena, pri drugih je: beseda *nov* npr. ima v okviru oblikoslovnega pregibanja po spolu nasprotje v *nova* in *novo*, *služabnik* pa samo v obliki za ženski spol (namreč *služabnica*), saj takega pojma za srednji spol nimamo. Beseda *človek* v okviru oblikoslovnega pregibanja po spolu nima nasprotja v drugi besedi z istim leksičnim morfom, je pa določena z gramemom moškega spola. Primernik in presežnik imata podobno omejen izbor v kategoriji določnosti: kot vemo, imajo vsi primerniki in presežniki le določno obliko. V okviru oblikoslovnega pregibanja po meri ima beseda *baba* nasprotje v manjšalnici *babica* in v večalnici *babura*, medtem ko ima beseda *učenka* v okviru istega pregibanja izkoriščeno samo eno možnost, in sicer gramen srednje velikosti.

Torej: v določen tip oblikoslovnega pregibanja spada vsaka beseda, ki ima izražen kak gramem danega pregibanja, čeprav njeno nasprotje, ki ga jezikovni sistem omogoča, ni izkoriščeno, tj. izraženo z besedo.

Na podlagi razkritih načel dobimo naslednji pregled oblikoslovnih pregibanj slovenskega knjižnega jezika:

1. Spol: moški: učenec, lep, lepi, bral, moj;
 ženski: učenka, lepa, lepa, brala, moja;
 srednji: ———, lepo, lepo, bralo, moje.
2. Število: ed.: učenec, učenka, lep, bral, moj, berem, bereš, sem;
 mn.: učenci, učenke, lepi, brali, moji, beremo, berete, smo;
 dv.: učenca, učenki, lepa, brala, moja, bereva, bereta, sva.
3. Sklon: im.: učenec, lep, lepi, moj;
 rod.: učenca, lepega, lepega, mojega.
 Enako za druge sklone.
4. Živost: živo: učenca, mojega, novega;
 neživo: stol, moj, nov.
5. Mera: pomanjševalnica: babica, majčkена, majčkена, spančkati;
 srednja stopnja: baba, majhen, mali, spati, lomeč;
 večalna stopnja: babura, lomasteč.
6. Stopnja lastnosti: osnovnik: lahek, nov, lahko;
 primernik: lažji, novejši, laže;
 presežnik: najlažji, najnovejši, najlaže.
7. Oseba: prva: berem, beremo, bereva, sem, smo, sva;
 druga: bereš, berete, bereta, si, ste, sta;
 tretja: bere, berejo, bereta, je, so, sta.

8. Čas: sedanjik: gledam, grem;
prihodnjik: pogledam, pridem, pojdem.
9. Naklon: povedni: berem;
velelni: beri.
10. Vid: dovršni: preberem, prebrati, prebravši, skočim, skočiti,
skočivši;
nedovršni: berem, brati, beroč, skačem, skakati, skakajoč;
ponavljalni: preskakujem, preskakovati, preskakujoč.
11. Časovno zaporedje: istodobnost: beroč;
preddobnost: prebravši.
12. Določnost: določnost: novi;
nedoločnost: nov.
13. Način: tvornik: bral, prebral;
trpnik: bran, prebran.

Vse to prikazano v preglednici:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
I	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	učenec
II	-	+	-	-	+	-	+	+	+	+	-	-	+	berem
III	-	+	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	sem
IV	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	-	-	beroč, prebravši
V	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	brati
VI	+	+	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	bral
VII	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	bran
VIII	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+	-	nov,
IX	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	jaz, on, kdo, tvoj, pet, peti
X	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	lahko
XI	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	k (h), in, celo, danes
	Spol	Število	Sklon	Živost	Mera	Stopnja	Oseba	Čas	Naklon	Vid	Zaporedje	Določnost	Način	

Če te besedne razrede izrazimo na tradicionalni način, dobimo taka poimenovanja: I — samostalnik, II — osebna oblika nepomožnih glagolov, III — osebna oblika pomožnih glagolov, IV — deležnik na -č (-e) in -ši, V — nedoločnik, VI — deležnik na -l, VII — deležnik na -n (-t), VIII — pridevnik, IX — osebni zaimek, pridevniški zaimek, števnik, X — prislov, ki se da stopnjovati, XI — nesklonljiva beseda (prislov, ki se ne da stopnjovati, veznik, predlog, členek in dr.).

Na koncu bi rad pripomnil, da je s tako razvrstitvijo besed v oblikoslovne razrede odpravljena razlika med tvorbo besed in oblikoslovjem. To razvrstitev bi lahko uveljavili tudi za druge slovanske jezike, a tudi za nekatere neslovanke, npr. za francoščino ali nemščino; vse seveda z določenimi prilagoditvami, ki so posledica različnosti posameznih jezikov.

AKADEMIJIN SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Stane Suhadolnik

SLOVARSKI PRIPOMOČKI

Redaktorski kolektiv Slovarja slovenskega sodobnega knjižnega jezika si je med pripravami za začetek urejanja slovarja (1962—1965) oskrbel več pripomočkov. Nekateri med njimi so najtesneje povezani z redakcijo samega slovarja, drugi pa so orientacijski popisi posebnega gradiva, zlasti tistega, ki je moralo biti uvrščeno v splošno slovarsko kartoteko in je postalo zato v prvotni obliki začasno nedostopno.*

Ker se zdi, da bi bilo mogoče nekatere teh pripomočkov uporabiti tudi pri drugih slovenističnih delih, podajamo o najvažnejših krajše poročilo.

1. Seznam ekscerpiranih del

Seznam ekscerpiranih del je v petih izvodih razmnožen tipkopolis s 107 stranmi. Izdelan je bil na željo javnosti, ki je hotela izvedeti, ali je bila pri zbiranju gradiva za slovar slovenska književnost dovolj na široko in načrtno pregledana (prim. JiS 1964, 209). Seznam daje naslove vseh del, ki so bila pregledana oz. izpisana v letih 1946—1964 za slovar slovenskega sodobnega knjižnega jezika in za zgodovinski slovar. Izkazuje 3.155 enot v 4.809 zvezkih (Ljubljanski zvon je npr. štet kot ena enota v 61 zvezkih) oz. 1.103 avtorje in anonime.

Ker je bil med avtorji, o katerih je kritika menila, da so bili premalo upoštevani, prvi O. Župančič, naj bodo za zgled iz seznama navedena vsa njegova ekscerpirana dela, po inštitutski kartoteki pa k vsakemu delu dodano število izdelanih listkov (za dela, ki so bila izpisana v prvih povojnih letih, so podatki približni).

<i>Izvirna dela:</i>	Listkov	Veš, poet, svoj dolg?, 1948	643
		Zimzelen pod snegom, 1945	1.184
		Skupaj:	26.939
Ciciban in še kaj, 1915, 1932	479		
Čaša opojnosti, 1899	339		
Čez plan, 1904	885		
Dela I—IV, 1936—1938	2.354		
Mlada pota, 1920	213	Balzac, Oče Goriot, 1934	200
Pisаницe, 1900	214	Teta Liza, 1935	3.136
Samogovori, 1908	934	Calderon de la Barca,	
Sto ugank, 1915	292	Sodnik Zalamejski, 1930	200
V zarje Vidove, 1920	846	Chesterton, Četrtek, 1917	405
Veronika Deseniška, 1924	18.556	Conrad, Senčna črta, 1931	200

* Vse to predstavlja temelj za nosilno ogrodje novega slovarja kakor tudi za znanstveno zanesljivo redakcijo posameznih gesel v njem.

Dickens, David Copperfield		Shakespeare, Beneški trgovec,	
I—III, 1936—1938	6.651	1921	503
Oliver Twist, 1936, 1950	581	Hamlet, 1933	376
Duhamel, Prizori iz bodočega		Izbrano delo I, 1947	872
življenja, 1932	200	Julij Cezar, 1922	366
Flaubert, Tri povesti, 1917	311	Kar hočete, 1926	376
France, Kuhinja pri kraljici		Komedijski zmešnjav, 1930	53
Gosji nožici, 1920	200	Koriolan, 1946	426
Galsworthy, Saga o Forsytih		Macbeth, 1921	479
I—III, 1933—1934	376	Othello, 1923	375
Temni cvet, 1930	581	Romeo in Julija, 1940	376
Hamsun, Potepuhi, 1932	294	Sen kresne noči, 1921	37
Hofmannsthal, Slehernik, 1934	78	Ukročena trmoglavka,	
Mérimée, Sentjernejska noč,		1929	75
1930	125	Vihar, 1942	459
Molière, Tartuffe, 1934	200	Zimska pravljica, 1928	376
O'Flaherty, Noč po izdaji,		Shaw, Sveta Ivana, 1928	470
1931	191	Stendhal, Parmaska kartuzija,	
Puškin, Pravljica o carju		1938	3.779
Saltanu . . . , 1937	200	Strachey, Kraljica Viktorija,	
Rostand, Cyrano de Bergerac,		1935	920
1923	200	Voltaire, Kandid, 1931	200
Schiller, Marija Stuart, 1923	200		Skupaj: 25.047

V celoti je bilo torej izpisanih iz Župančiča 50 enot v 59 zvezkih, kar je dalo 51.986 kartotečnih listkov.

2. Splošni alfabetarij (za pripravo slovarja sodobnega knjižnega jezika)

Splošni alfabetarij je v treh izvodih razmnožen tipkopis s 1.500 stranmi oz. 59.839 gesli za črke A—J. V njem so registrirane vse besede A—J, ki so se nabrale v kartoteki za slovar sodobnega knjižnega jezika pri Inštitutu za slovenski jezik.

V času popisa je imela ta kartoteka v celoti približno 250.000 gesel oz. 2.200.000 listov z izpisi iz leposlovja, poljudnoznanstvenih del, iz revij in časopisov v zadnjih sto letih ter posebne predloge terminologov, nanašajoče se na 60.000 besed.

Ta alfabetarij daje torej doslej najpopolnejšo sliko slovenskega knjižnega besedišča po Pleteršniku.

Vsako geslo v tem alfabetariju je dokumentirano z naslednjimi podatki: ima ali nima SP, koliko terminologov predlaga sprejem tega gesla, koliko listkov se je nabralo za to geslo v kartoteki, ali je registrirano v Alfabetariju klasikov, ali je registrirano v popolnih izpisih oz. v Začasnem frekvenčnem slovarju, ima ali nima Pleteršnik, ima ali nima Bunčev Slovar tujk. Redko rabljene tujke oz. termini imajo še podatek, ali pozna geslo Slovník spisovného jazyka českého, Slovník slovenského jazyka, Slovar' ruskogo jazyka v četyreh tomah, Mackensen: Deutsches Wörterbuch, 1962. Vse redko rabljene besede imajo ob številu listkov pojasnilo, kdo je besedo uporabljal in kdaj.

V koloni opomb so na abecedno ustreznih mestih pripisane tiste besede, ki zanje v splošni slovarski kartoteki ni potrdila, pa so se pregledovalcem Pleteršnika, Slovenskega pravopisa in Bunčevega Slovarja tujk zdele vredne pretresa.

Pri vsakem za novi slovar odbranem geslu so znamenja in parafe, ki povedo, kdaj in kako je bila beseda sprejeta kot geslo novega slovarja oz. kdo od urednikov je predlagal njen sprejem.

Na tem mestu ni mogoče prikazati, zakaj so bile posamezne besede sprejete (komaj vsaka tretja) in zakaj druge ne, prav tako ni mogoče razložiti velike razlike med besediščem Pleteršnika in novega slovarja. O vsem tem bo treba napisati posebno študijo. Za zdaj naj en sam izsek iz gradiva pokaže način, obseg in rezultat izbiranja gesel za novi slovar.

Krati v stolpcih pomenijo »da«.

Beseda	Splošni alfab.					Beseda	Splošni alfab.				
	Plet.	SP	listki	term.	Novi slovar		Plet.	SP	listki	term.	Novi slovar
brat	×	×	×	×	×	bratoljuben	×	×	×		×
bratan	×		×		×	bratoljubje	×	×	×		×
bratana	×		×			bratoljubnost	×	×	×		
bratanček	×					bratoljubstvo			×		
bratanec	×		×			bratomor	×	×		×	×
bratanička			×			bratomorec	×				
bratanična			×			bratomoren	×	×	×	×	×
bratanka	×					bratomorilec		×	×	×	×
bratanstvo	×					bratomorilen			×		
bratček			×			bratomorilka		×		×	
bratčev			×			bratomorilski			×		×
bratec	×	×	×		×	bratomornik			×		
bratej	×					bratomornost		×			
bratek	×					bratomorski	×				
bratenje		×	×	×	×	bratomorstvo	×		×		×
brater	×		×			bratov			×		×
bratič	×	×	×		×	bratovanje			×		
bratična	×	×	×		×	bratoven	×				
bratimljenje			×			bratovlji	×		×		
bratimstvo			×			bratovski	×	×	×	×	×
bratinja	×					bratovstvo	×	×	×		×
bratinski	×		×			bratovščina	×	×	×	×	×
bratinstvo	×		×			bratovščinar		×	×		×
bratiti	×	×	×	×	×	bratovščinski		×	×		×
bratja	×		×			bratran			×		
bratko			×			bratrana	×	×			
bratlji			×			bratranček	×	×	×		×
bratoderec			×			bratrančev		×			
bratoljub			×			bratrančič	×		×		

Beseda	Splošni alfab.				Novi slovar	Beseda	Splošni alfab.				Novi slovar	
	Plet.	SP	listki	term.			Plet.	SP	listki	term.		
bratrančkov			×			bratrnik	×					
bratranec	×	×	×	×	×	bratrnost			×			
bratranič			×			bratrovič	×					
bratranka	×	×	×		×	bratrovična	×					
bratranski		×		×		bratrski	×					
bratrc	×		×			bratrstvo	×					
bratrič	×					bratski	×	×	×		×	
bratrična	×					bratstvenik			×			
bratrina	×					bratstvo	×	×	×	×	×	
bratrn	×		×			bratuh			×			
bratrna ¹	×					bratun	×					
bratrna ²	×		×									
bratrnica	×											
						Skupaj:	82	51	27	58	+3	25

3. Alfabetarij za prvo knjigo slovarja sodobnega knjižnega jezika

Ta alfabetarij je ciklostilno razmnožen v 60 izvodih. Ima 300 strani. Kot izbor iz splošnega alfabetarija predstavlja osnovo za izdelavo prve knjige slovarja. Razen redaktorjev ga imajo vsi ožji notranji in zunanji sodelavci; drugi predvsem zato, da bi povedali svoje mnenje glede obsega in izbora besed, zlasti terminov.

Alfabetarij ima 23.578 gesel za črke A—J, to je za četrtno slovarja. V njem niso zaznamovana podgesla (prislovna in samostalniška raba pri pridevniku; deležniki, prislovi, posebna medialna raba pri glagolu ipd.) niti kazalke (brinjevec gl. brinovec) in vodilke (bati se prim. boječ).

Posamezne črke imajo naslednje število gesel (v približni primerjavi s Pleteršnikom in Slovenskim pravopisom 1962).

Črka	Plet.	SP	Alfabetarij
A	420	2.240	2.258
B	3.810	4.000	3.683
C	1.040	1.140	1.097
Č	1.600	990	1.196
D	4.180	5.030	4.706
E	350	1.070	1.317
F	420	1.020	1.229
G	3.310	3.200	2.525
H	1.650	1.400	1.590
I	3.640	3.760	3.013
J	1.300	980	964
Skupaj	21.720	24.830	23.578

Med Alfabetarijem in Slovenskim pravopisom ni bistvenih količinskih razlik, zlasti če upoštevamo, da so v SP tudi lastna imena oz. da je gradivo v SP v glavnem povzeto iz Pleteršnika. Večje razlike so med Pleteršnikom in Alfabetarijem: naraslo je število gesel zlasti v črkah A, E, F in padlo v črkah Č, G, I, J. Vzroki za te premike so v sprejemanju novih besed, tujk in terminov, ter v opuščanju narečnega, neknjižnega besedišča.

4. Alfabetarij klasikov

Alfabetarij klasikov je v treh izvodih stipkan seznam na 500 straneh. Izkazuje 37.955 gesel A—Ž, ob vsakem pa je podatek o številu narejenih izpisov, to je kartotečnih listkov.

Ob izdelavi seznama je imela kartoteka klasikov vsega skupaj 377.867 listkov. V tej kartoteki so bili izpisi iz naslednjih avtorjev: Alešovec 1.374, Detela 16.341, Dolenc 4.870, Erjavec 4.004, Jurčič 56.102, Kersnik 57.063, Levec 7.751, Levstik 12.432, Maselj 3.361, Mencinger 6.904, Ogrinec 1.075, Stritar 39.226, Tavčar 34.627, Trdina 42.426. V to kartoteko so bili vključeni tudi izpisi iz narodnih pesmi: Glonar 1.344, Odbor za SNP 30.330, Štrekelj 58.637.

Čeprav manjka med avtorji nekaj pomembnih imen, je bil vendar izpis tako širok in izčrpen, da daje alfabetarij klasikov zanesljivo podobo besedišča slovenskega leposlovja v drugi polovici 19. stoletja, podprto z relativno frekvenco. Skratka, ljudski jezik s svojim razmeroma skromnim besediščem in preprosto metaforiko je tako začasno fiksiran.

Gesla, ki jih pozna samo narodna pesem, imajo pri podatku o številu izpisov znamenje —.

5. Odzadni slovar

Odzadni (a tergo) slovar je v petih izvodih razmnožen tipkopi na 112 straneh. Narejen je po alfabetariju za prvo knjigo slovarja sodobnega knjižnega jezika, zajema pa le gradivo črk A—H, ker se je med redakcijo spremenil načrt za obseg prve knjige slovarja. Homonimi in razna pojasnila h geslom v odzadnjem slovarju niso upoštevani.

Odzadni slovar, urejen po absolutnem abecednem redu od zadnjega konca besede, ima 19.350 gesel. Posamezne črke so takole zastopane: A 4.193, B 49, C 714, Č 196, D 147, E 1.168, F 55, G 114, H 49, I 3.438, J 258, K 987, L 189, M 366, N 2.923, O 649, P 78, R 726, S 220, Š 53, T 2.075, U 16, V 497, Y 12, Z 39, Ž 139. Največ slovenskih besed se torej končuje na -a, -i, -n, -t, -e.

Za lažje iskanje ima slovar dodano posebno kazalo končnic, značilnih delov končnic in besednih tipov.

Na vprašanje, recimo, kateri so samostalniki na -uh s slabšalnim pomenom, odgovori odzadni slovar vsaj posredno s temle seznamom: buh, duh, *gladuh*, *bleduh*, *blagoduh*, *grduh*, *beluh*, *debeluh*, gluh, dosluh, *dremuh*, *črnuh*, *evnuh*, *dolgouh*, *deruh*, *gruh*, *brezuh*.

6. Začasni frekvenčni slovar

Začasni frekvenčni slovar je rokopis s 611 stranmi in izkazuje 15.750 gesel. Pri sestavljanju je bilo uporabljeno samo tisto gradivo, ki je bilo v celoti pripravljeno do začetka izdelovanja splošnega alfabetarija.

Slovar je napravljen iz popolnih izpisov naslednjih 22 del:

Skupina	Avtor	Naslov dela	Leto izida	Kartotečnih listkov
I. proza	1. F. Levstik	Martin Krpan	1858	5.600
	2. J. Jurčič	Sosedov sin	1868	17.858
	3. J. Stritar	Zorin	1870	27.007
	4. J. Trdina	Peter in Pavel (Bajke in povesti o Gorjancih)	1884	12.100
	5. J. Kersnik	V zemljiški knjigi	1884	1.926
	6. I. Tavčar	Cvetje v jeseni	1917	23.997
	7. I. Cankar	Knjiga za lahkomiselné ljudi (str. 1—64)	1901	13.909
	8. I. Cankar	Podobe iz sanj	1917	29.108
	9. F. Finžgar	Nad petelina	1910	3.125
	10. I. Pregelj	Matkova Tina (Izbrani spisi I)	1928	4.062
	11. J. Kozak	Georgesova (Maske)	1940	8.387
	12. L. Kuhar	Jirs in Bavh (Samorastniki)	1940	8.833
	13. C. Kosmač	Sreča (Sreča in kruh)	1946	4.808
	14. M. Kranjec	Na valovih Mure (Majhne so te stvari)	1947	4.602
II. pesn.	1. F. Prešeren	Poezije (z dodatki po Kidriču in Glonarju)	1846	30.600
III. dram.	1. I. Cankar	Hlapci	1910	12.962
IV. esej.	1. F. Levstik	Popotovanje od Litije do Čateža	1858	7.966
	2. J. Vidmar	Stvarstvo (Literarne kritike)	1951	7.516
V. znan.	1. E. Kardelj	Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (Uvod in I. pogl.)	1939	9.841
	2. B. Zihelr	V. G. Belinski, njegova doba in delo (V. G. Be- linski: Članki in eseji o književnosti)	1950	11.309
VI. časn.	1. J. Zupančič	— J. Broz Tito: Štirideset let revolucionarnega boja KPJ	1959	9.683
	2. Delo	1. marca 1963		38.724
Skupaj				293.923

Popolni izpisi so zajeli vsako besedo oz. vse besede ne glede na to, kolikokrat se je kaka beseda ponovila v ekscerpiranem tekstu. V začasni frekvenčni

slovar niso bila sprejeta lastna imena, čeprav jih je popolni izpis zajel ter so v preglednicah upoštevana.

Število listkov, kakor se nanaša na skupino oz. časovno obdobje, je takole:

Skupina	19. stol.	20. stol	Skupaj
I. proza	88.488 ¹⁾	76.834	165.322
II. pesn.	30.600		30.600
III. dram.		12.962	12.962
IV. esej.	7.966	7.516	15.482
V. znan.		21.150	21.150
VI. časn.		48.407	48.407
Skupaj	127.054	166.869	293.923

Število ekscerpiranih avtorjev, kakor se nanaša na skupino oz. na časovno obdobje, je takole:

Skupina	19. stol.	20. stol.	Skupaj
I. proza	6 ¹⁾	8	14
II. pesn.	1		1
III. dram.		1	1
IV. esej.	1	1	2
V. znan.		2	2
VI. časn.		2 ²⁾	2
Skupaj	8	14	22 ³⁾

Frekvenčni slovar ima podatke v sedmih kolonah. V prvi koloni so po abecedi razvrščena gesla, v 2. koloni ima vsako geslo podatek o številu vseh listkov (ekscerptov), to je podatek o absolutni frekvenci; v 3. koloni je podatek o številu listkov za devetnajsto stoletje in v 4. koloni podatek o številu listkov za dvajseto stoletje. Iz podatkov v 3. in 4. koloni se da sklepati o stalnosti, upadanju ali naraščanju rabe. V 5. koloni je podatek o številu stilnih skupin, v katerih se beseda pojavlja, v 6. koloni pa podatek o številu avtorjev, ki so besedo uporabili. V 7. koloni sta imensko navedeni stilni skupini, kadar gre samo za dve, oz. skupina in avtor, kadar gre za eno skupino in enega avtorja. Iz podatkov v 5., 6. in 7. koloni se da sklepati, kako široko oz. ozko se beseda rabi. Podatki v kolonah 3—7 predstavljajo relativno frekvenco.

Gesla, ki niso bila sprejeta v alfabetarij za prvo knjigo slovarja sodobnega knjižnega jezika, imajo na levem robu črtico.

Pri določanju frekvence kakšne besede je treba upoštevati tri stvari: a) osnovne podatke o številu vseh listkov, listkov za devetnajsto oz. dvajseto stoletje in o številu vseh skupin oz. avtorjev, b) podatke o absolutni frekvenci posamezne besede in c) podatke o relativni frekvenci iste besede.

Opombe:

1) Štet je tudi Tavčar, Cvetje v jeseni.

2) Ena številka časopisa Delo je šteta kot en (anonimen) avtor.

3) Ker so nekateri avtorji zastopani v več skupinah, je pravo število avtorjev v resnici 19.

Za zgled naj bo ista besedna družina, kakor je bila vzeta za primerjavo v splošnem alfabetařiju:

Ceslo	Vseh listkov	19. stol.	20. stol.	Skupine	Avtorji	Opomba
brat	110	66	44	6	14	
bratec	16	13	3	3	5	
bratiti	1	—	1	1	1	dram./ Cankar
bratoljubje	1	1	—	1	1	pesn./ Prešeren
bratomoren	1	—	1	1	1	časn./Delo
bratov	1	1	—	1	1	proza/Kersnik
bratovski	6	6	—	1	2	proza
bratovščina	3	—	3	2	1	proza, dram./ Cankar
bratranec	1	—	1	1	1	znan./Kardelj
bratski	5	—	5	3	2	
bratstvo	5	—	5	3	4	

Omembe vredna sta podatka o odnosu med *bratovski* in *bratski*. Medtem ko ima Pleteršnik besedo *bratski* še za nov, manj rabljen sinonim k *bratovski*, kaže frekvenčni slovar, da se je beseda *bratovski* umaknila, namesto nje pa se je uveljavila *bratski*. To v glavnem potrjuje tudi splošno slovarsko listkovno gradivo: beseda *bratovski* se danes manj rabi kot *bratski* oz. se je pomensko omejila na osnovni pomen besede *brat*, prenesene pomene pa je prevzel *bratski*.

Na koncu slovarja je dodana lestvica (rang lista) najpogostejše rabljenih besed, to je takih, ki so imele v popolnih izpisih najmanj sto ponovitev; vsega skupaj je takih besed 349. Od tega jih je 6 s pet tisoč in več izpisi, 24 s tisoč do pet tisoč izpisi, 38 s petsto do tisoč izpisi, 91 z dvesto do petsto izpisi in 190 s sto do dvesto izpisi.

Vrh lestvice je takle:

1. in	9.968	11. s (z, ž)	3.078
2. biti, sem	9.722	12. pa	2.700
3. se(be)	7.958	13. ki	2.571
4. v	7.104	14. bi	2.206
5. ne	6.241	15. ves	2.088
6. on	5.331	16. za	2.012
7. da, vez.	4.881	17. po	1.728
8. na, predl.	3.922	18. svoj	1.629
9. ta	3.413	19. še	1.512
10. jaz	3.231	20. ti	1.428

Ker je bil začasni frekvenčni slovar izdelan na nezadostnem oz. nepopolnem gradivu, so podatki o frekvenci posameznih besed za zdaj le okvirno informativni.

Zapiski, ocene in poročila

TO IN ONO O OBVEZNEM ČTIVU

S knjižno zbirko Moja knjižnica želi Mladinska knjiga posredovati učencem kvalitetne knjige domačih in tujih avtorjev, obenem pa zadostiti potrebam tako imenovanega obveznega čtiva. Odločitev založbe zasluži vso pohvalo. Končno dobiva naš šolar v roke knjigo, ki mu bo budila zanimanje za branje in ga vabila v svet umetnosti.

Za višje razrede osnovne šole predpisuje učni načrt do pet knjig, ki naj jih učenci med šolskim letom preberijo kot obvezno čtivo, hkrati pa prinaša za vsak razred širši izbor del domačih in tujih avtorjev.

Kot kaže, se obveznemu čtivu obetajo boljši časi. Ne le da naročajo zgoraj omenjeno zbirko za svojo knjižnico vse šole, tudi učenci sami postajajo zavzeti naročniki zbirke.

Najprimerneje je obravnavati knjigo obveznega čtiva, kadar prebere ves razred delo do določenega roka. To doslej dostikrat in marsikje ni bilo mogoče. V šolski knjižnici ni bilo zadosti izvodov iste knjige, kaj hitro pa so brez iskane knjige ostale tudi druge knjižnice. Učitelji slovenskega jezika so si morali pomagati na vse načine in se včasih zadovoljiti že s skrajno primitivno obravnavo kekega leposlovnega dela. Ker učenci mnogokrat niso dobili v roke predpisane knjige, so brali vseprek. V razredu je nekaj učencev bralo Desetega brata, drugi so brali Cankarja, tretji že morda drugič ali tretjič kako Bevkovo povest.

Svoje dobre strani ima sicer tudi tak način dela. Učenci so si knjige med seboj poročali. Ko smo obvezno čtivo z njimi obravnavali, je bila ura lahko zelo živahna. Bila pa je izgubljena v tem smislu, da se nismo mogli izčrpno porazgovoriti o delu, ki bi ga prebrali vsi učenci istočasno. Mislim na avtorja, vsebino in idejo dela, označitev oseb, jezik in slog. Obvezno čtivo je delno sicer doseglo svoj namen — učenci so zanesljivo brali, dostikrat pa nismo dosegli z njim zadnjega namena: omogočiti vsem učencem hkrati celovit podoživljanje umetnine in jih naučiti umetniško vrednotiti.

Pravzaprav so redki tisti učenci, ki nimajo veselja do branja. Vendar jim obvezno čtivo dostikrat predstavlja breme. Nalaga jim dolžnost, da o prebrani knjigi tudi to in ono zapišejo.

Učitelji slovenskega jezika se opirajo na svojo izvirnost in zahtevajo od učencev zelo različne pismene dokaze o prebranem delu, nekateri pa preverijo učencevo poštenost pri govornih vajah. Če kje, potem je edino prav, da ostane učitelj pri metodični obravnavi obveznega čtiva svoboden. Oprt na lastno ustvarjalnost in upoštevajoč mentaliteto razreda, bo sam najbolje presodil, katero pot naj ubere, da bodo učenci od obveznega čtiva imeli čim več koristi.

Morda je preobilica šolskega dela kriva, da obveznemu čtivu ne posvetimo vedno vseh potrebnih moči. Učence le bežno preverimo, če predpisane knjige berejo. Včasih pa izostane vsaka kontrola nad njimi. Dovolj, da dela ne jemljejo več resno. Berejo še, nato pa si pomagajo s prepisovanjem in vsakovrstno drobno goljufijo. Mi sami ne bi smeli pozabljati, da spada obvezno čtivo tesno k pouku in da moramo najti čas za preverjanje prebranih del.

Najvažnejša je pač obravnava obveznega čtiva. Navadno določimo posebno uro ali dve, da se z učenci o prebranem delu razgovarjamo. Če je knjigo prebral ves razred, učenci v razgovoru resnično sodelujejo. Naše delo je lažje, uspeh pa večji. V nasprotnem primeru se moramo metodično temeljiteje pripraviti in najti tako pot obravnave, po kateri nam bodo učenci aktivno sledili.

Solarjem se, kot je znano, upirajo pismeni izdelki o prebranih knjigah. Izdelki so po večini zelo šablonski, pa tudi naše zahteve so take, da otroka samo dolgočasijo. Če zahtevamo kaj o avtorju, se že takoj na začetku zatečejo k prepisovanju. Če zahtevamo obnovo, jo napišejo površno; če zahtevamo označitev kake osebe, so označitve povsem pasivne. In vendar je tako prvo kot drugo in tretje za nas mikavno, da bi se prepričali, kako temeljito je učenec knjigo prebral in koliko pozna tega ali onega pisatelja. Čim pa pismene izdelke preverjamo, smo že razočarani.

Od vseh poskusov se mi je doslej še najbolj posrečil le-ta, ki ga bom navedla spodaj. Za vsak razred (6., 7., 8., v 5. ne poučujem) sem sestavila enako število vprašanj, na katere naj bi učenci odgovorili pismeno, in to kar se da izvirno, samosvoje:

6. razred:

1. Kaj vem zanimivega o avtorju knjige?
2. Kdo je knjigo opremil, katerega leta in pri kateri založbi je izšla, kdo jo je ilustriral, zakaj so ti ilustracije všeč?
3. Kdaj in kje se dogaja dejanje?
4. Katere so glavne osebe?
5. Napiši po dispoziciji kratko in razumljivo vsebino katerega poglavja (ali zgodbe)?
6. Kaj je hotel pisatelj z zgodbo povedati?
7. Prepiši iz knjige kratek, toda lep odlomek.
8. Kaj bi v zvezi s prebrano knjigo rad vprašal avtorja?

7. razred:

1. Od kdaj poznam avtorja, zakaj rad berem njegova dela?
2. Oprema, leto izdaje, založba, ilustrator knjige.
3. Kdaj in kje se dogaja dejanje?
4. Glavne in stranske osebe — dve osebi označi.
5. Kratka in razumljiva obnova.
6. Ali si opazil kako posebnost pisateljevega sloga — katere metafore rad uporablja, ali piše preprosto, katerih besed ali besednih zvez nisi razumel?
7. Zaradi česa bi knjigo priporočil (ali ne priporočil) tudi drugim?
8. Ali te je prebrana knjiga spomnila na kako enako ali podobno zgodbo iz resničnega življenja? Katera oseba se ti je zdela najbolj življenjska ali podobna komu, ki ga sam osebno poznaš?

8. razred:

1. Katera avtorjeva dela poznaš in katera si že bral (v katero literarno obdobje spada avtor)?
2. Oprema, ilustrator, založba, leto izdaje.
3. Kaj je knjiga kot literarna zvrst — povest, roman, zbirka črtic, potopis...?
4. Kraj in čas dogajanja: Katera družbena ureditev in kakšni socialni problemi so razvidni iz knjige — fevdalni, kapitalistični, socialistični; neenakopravnost, brezposelnost...?
5. Opiši značaj glavne osebe. Za kaj si je v življenju glavni junak najbolj prizadeval?
6. Skrčena vsebina.
7. Kaj bi v zvezi s prebrano knjigo želel vprašati avtorja?
8. Kaj ti je prebrana knjiga povedala, kako je razširila tvoje kulturno obzorje?

Želela sem učence pritegniti k lastnemu delu in jim onemogočiti prepisovanje starih predlog. Hotela sem, da bi napisali o avtorju kaj svojega, kar ne bo že desetič prepisano iz učbenika ali spremne besede. Na vsa vprašanja sem želela, da bi učenec s pismenim izdelkom pokazal, ali je prebrano delo tudi razumel in koliko se je vživel vanj. Prav tako naj bi se učenec kmalu seznanil z založbami in ilustratorji in znal naj bi o leposlovnem delu sam kaj kritičnega (ali nekritičnega) povedati. Vsebine in označitve so vedno izzivalne, težko je učencu z njimi prizanesti. V sklopu drugih vprašanj, ki ga zanimajo, pa posveti pozornost tudi njim. Vprašanja so prilagojena zmogljivosti. Vsem razredom je skupna le druga točka, ki naj bi učence naučila brati tudi tisto, kar v knjigi mimogrede spregledajo.

Uspeh? Priznati moram, da so sprva nekateri pojmovali nalogo zelo površno. Na vprašanje so odgovarjali kratko, z nepopolnimi stavki, ali pa sploh niso odgovorili. Večina pa se je potrudila in vsebina pismenih izdelkov se je od knjige do knjige zboljševala. Dosledno sem zahtevala odgovor na vsako vprašanje, lično obliko in morebitno izvirno ilustracijo brez kičastega okrasja začetnih črk in podobnega.

Pismene izdelke smo preverjali, primerjali in ocenjevali tudi skupno in se posluževali različnih načinov dela. Bilo je živahneje, kadar so vsi učenci prebrali isto delo. Pa tudi v nasprotnem primeru so se zanimali za odgovore in misli svojih sošolcev ter jih po svoje popravljali in po njih spraševali.

Načinov, kako obravnavati obvezno čtivo, je mnogo. Ne mislim, da je ta najprijemljiviši. Slab je vsak tisti, ki dovoljuje, da učenec nanj pasivno reagira. Če ga aktivizira, vsebuje nekaj dobrih kalih. Način dela seveda ne sme postati nespremenljiv vzorec. Moramo ga spreminjati in prilagajati novim okoliščinam.

Berta Golob

VASJA PREDAN, OD PREMIERE DO PREMIERE*

Kritično delo Vasje Predana, ki se je začelo v zgodnjih petdesetih letih, je skoraj v celoti posvečeno dramatik in gledališču. Prvi vidnejši rezultat tega dela do danes je knjiga *Od premiere do premiere*, v katero je Predan zbral svoje najzanimivejše kritike in eseje od leta 1953 naprej. Vanje je uvrstil predvsem tiste eseje in kritike o domačih in tujih avtorjih, iz katerih je temeljiteje razviden njegov razsojevalni nazor in »sodbe o novih slovenskih dramskih delih«, a nič manj tudi idejno-estetska smer programov in repertoarjev slovenskih gledališč.

Predan si je izbral tip kritike, ki mu omogoča enakomerno porazdeljevati pozornost dramskemu besedilu, njegovim dramaturško estetskim in idejno-vsebinskim razsežnostim ter režijski in igralski interpretaciji ter globini. Šibka gledališka izkušnja ga je sprva sicer zadrževala bolj pri literarni razčlenitvi, vendar je že v začetku tipal tudi v tako imenovani »paralelogram dramskega besedila in gledališke uprizoritve«, tedaj v dvoje »tesno prepletenih in hkrati specialno ločenih problemov«, kakor je obe področji razmejil in ju doumel kasneje (Igor Torkar, *Svetloba sence*, 1961). Kako se je sprva zadrževal predvsem pri besedilu, kažejo zapisi o dramah iz leta 1953 (Matej Bor, *Kolesa teme*, Vasja Ocvirk, *Ko bi padli oživeli*, Janez Žmavc, *Izven družbe*). Močno sta ga zaposlovala vsebinski sloj in umetniška razrešitev dramskega dogodka. Ob *Kolesih teme* je opazoval npr., kako je Bor oblikovno obvladal etično jedro dramske zgodbe, kako je torej etično jedro življenjsko uresničil ali pa ga razvodenil v medlo besedovanje. Janezu Žmavcu je npr. ugovarjal, da njegova »literarna izvedba« ne prepriča, da »končna katastrofa kljub dobro zasnovanim spopadom ni dovolj vzročno utemeljena«. Vedel je namreč, da je notranja dramatična napetost pogoj za dobro dramsko umetnino, pa je zato zahteval, da dramatik osebe resnično oživi in jih psihološko individualizira. Psihološke nedogmatosti in umeten sestav oseb po črno-beli misli in ikričeče nasprotje med idejno tezo in dramskim dogodkom je opazil zlasti v Ocvirkovi drami. Ko je torej na začetku svoje kritične poti iskal življenjsko resničnost dramskih likov in priporočal, da mora dramatik uveljaviti načelo plastične in prodorne razjasnitve dejanj oziroma motivirati življenjske postopke, se je držal zakonov klasične dramske zgradbe oziroma klasične estetike: da mora biti dejanje notranje tako logično in strnjeno grajeno, »da se poslednje, najbolj amoravno dejanje pokaže samo še kot nujen rezultat«. V Predanovi kritiki, ki je rasla ves čas iz razgledov po dramski estetiki, je sprva prevladovala torej realistična dramska teorija. Iz nekaterih opomb o razmerju med dramskimi osebami in njihovo družbeno in časovno motivacijo je videti, da ga je razumeval in vrednotil pod vtisom Engelsovega pojmovanja realizma, v katerem je zanesljiva estetska kategorija tipični karakter v tipičnih okoliščinah. Iz tega nazora je zapisan npr. tale stavek:

Prav zato, ker bi problematiko »Koles« lahko predstavili v poljubno časovno in prostorsko okolje, ni mogoče govoriti o odsvitu našega časa v drami, zlasti pa ne o problemu sodobnega osebnega etosa slovenskega razumnika.

Za afirmacijo realističnega gledališča in dramatike govori tudi ocena Skrbniškove režije Shawove »prijetne igre« *Candida* (1954). Realistično motivacijo in družbeno razsežnost je poudarjal tudi v označitvi Hamleta, češ da je njegova »človečnost zavestna sinteza in posledica določenega družbenega stanja«, ne glede na to, da »je kot osebnost nadčasen, naddružben, občečloveško pomemben pojav« (1955).

Estetsko načelo, za katerim je stal že od začetkov svoje kritike, je popolna individualnost dramskih oseb. Kajti samo oživljene osebe lahko gledalcu vzburijo čustva in silijo njegov razum v razmišljanje ter bogatijo in sproščajo. »Osebe« pa, ki na odru deklamirajo npr. kake teze o smehu, pogumu in zmaji nad temnimi silami, znotraj pa so votle, pustijo gledalca hladnega (Igor Torkar, *Pravljica o smehu*). Mejo med zunanjim,

* Založba Obzorja, Maribor, 1966.

površinskim, blebetavim človekom, ki se javlja na odru samo kot telesno-zvočna, torej čutna bitnost in pojav, in megafonsko razglaša kaka moralna načela, znotraj pa je neprizadet, nejasen, nezaveden, neboleč in hladen, to mejo je uveljavljal kot zanesljivo merilo pri ocenjevanju vloge dveh temeljnih sestavin umetnine, tedaj čutnega in nazorskega sloja in njune zlitosti, sprepletenosti, dramatičnosti, ali pa razločenosti in zato površinske brezčutnosti v dramskem besedilu in v odrski projekciji (Torkar, *Pisana Žoga*).

Za tuja dramska besedila je izbral sprva, tja do novih dramaturgij na prelomu petdesetih let, drugačno obliko poročila kot za slovenska. Če je ta razčlenjal slovstveno, da bi kar najbolj razločil umetništvo od literatstva, je stal pred dramatiko svetovnih mojstrov od Shakespeara preko Shawa do Lorce in Millerja pred nekoliko drugačno nalogo: ugotoviti je hotel, kaj so iz njihovih predlog napravili režiser, scenograf in igralci. Ob tujih besedilih iz preteklosti se je torej začela njegova kritika spreminjati v tipično gledališko kritiko ali kritiko gledališča. Seveda je tudi tu začetoval osrednji vsebinski problem in idejno srčiko dramskega dogodka, vrednotil njegov notranji človeški smisel in humanistično težo dramskega spopada. Vendar se je prvenstveno obračal na tista sredstva, s katerimi je na odru zaživela ali pa je ostala okrnjena estetska in vsebinska vrednost drame (Nicolo Machiavelli, *Mandragola*, 1955, Jean Giraudoux, *Henrik IV*, 1956, Shakespeare, *Hamlet* 1955 — *Henrik IV*, 1956). Ko je pušal režiserju odprta vrata, je vendarle vztrajal pri razumnih mejah možnosti, s katerimi obvezuje režiserja besedilo (*Sen kresne noči*, 1960). Kako daleč je preizkušal režijsko pristnost, torej tisto voljo, ki si prizadeva izvabiti iz drame njen življenjski ton, recimo čehovsko melanholijo razdrtih in tonečih duš, in kako so ravnali igralci s tako začetnimi dušami, to vzajemnost je dognano opisal v oceni *Strička Vanje* A. Čehova. In tako je ravnal poslej večkrat. Problematiko besedila *Pesniška duša Eugena O'Neilla* (1961) je npr. oživiljal ob režiji, ki dramske vsebine ni znala razvezati po karakteroloških razponih začetnih oseb in jih zato tudi igralci niso mogli poustvariti. Kakor je večinoma delil oceno na slovstveno in gledališko, tudi po letu 1960, je nekajkrat izbral kontrapunktično sintezo obeh ob režiji in igralskih stvaritvah.

V sodobno dramaturgijo je izrazil prodiral v času, ko je iskal odmevov A. Čehova v sodobnem dramskem ustvarjanju. Toda raziskovanje razmerja Čehov — Wilder, Inge, Odets in celo Williams mu je odkrilo predvsem to, da je Čehov veličastna umetniška postava, oni pa so sence, ki pišejo namesto resnične lirske drame novodobno »pièce larmoyante«. Umetnosti jim sicer ni odrekal, zapisal pa je, da jim manjka čehovski posluš za človekove notranje tresljaje, ki niso izjemni, marveč človeško stvarni. Ta razloček pa pelje posnemovalce večkrat v stran od resnične človeške drame in jih zasadi v območje površnih ali pa nasilnih psihologizacij. Ta pripomba o Čehovu in posnemovalcih je bila kajpada več kakor samo dramaturška razločnica med vzorom in sencami, bila je poleg leposlovnega tudi mravno vrednotenje dramskega pisateljstva in njegove človeške intenzivnosti (A. P. Čehov, *Striček Vanja*, 1957).

Poslej je dobivala Predanova dramska ocena novo sestavino: kratek razgled po gledališki teoriji oziroma dramaturški ideji avtorja. Začetnika, ki je na primer razbil iluzionistično gledališče, je Predan srečal v Pirandellu; ta je tudi po njegovem mnenju utemeljil sodobno problemsko in filozofsko gledališče in napovedal posredno tudi eksistencialno dramaturgijo (Pirandello, *Henrik IV*, 1963). Predan se je poglobil tudi v Brechtovo dramaturgijo, v »epsko gledališče« (B. Brecht, *Opera za tri groše*, 1961) in načelo odtujitve (*Verfremdung*), torej v igro med videzom pojava in njegovim bistvom, ter poiskal temu nasprotju tudi ustrezno družbeno ozadje in razpoke, ki so takšno odtujitev omogočale. Razslojevanje osebnosti na videz in bistvo si je razlagal kot naraven in logičen pojav meščanske družbe, ki je človeka in njegovo besedo razcepila na bistvo in na pojav. Pozitivno je vrednotil Brechtovo razkrivajočo ironijo, ki dela s sredstvi začenja in presenečenja oziroma prebujenja v odtujenem položaju.

V začetku šestdesetih let je zadel na domača besedila, v katerih je zdaj bolj zdaj manj močno prodrla v osebe eksistencialna miselnost z znanimi atributi, kot so uresničevanje samega sebe, personalistična stališča o osebi in zgodovini in podobna miselna snov. Razumljivo, da je ta tezna miselna problematika še kako zahtevala od kritika, da vztraja pri načelu, koliko je miselna snov individualizirana, poglobljena v konkretne žive osebe, njihove odločitve in storitve, ali je torej dramatik umetniško individualiziral ali pa je idejna shematika prerasla žive nosilce in je tako prizadela estetsko moč besedil. Pokazalo se mu je, da sta Vitomil Zupan (*Aleksander praznih rok*) in Mirko Zupančič (*Hiša na robu mesta*) nezadostno individualizirala in napolnjevala miselno shemo s člo-

veško resnico, da pa sta uspela Smole (*Antigona*, 1960) in deloma Kozak (*Afera*, 1961). Razčlemba нравnega sloja *Afere* mu je pokazala, da je namreč Kozakova moralno-filozofska razprava o odnosu med posameznikom, ki hoče uresničiti svoj нравni imperativ, svojo bivanjsko resnico, in med zgodovino oziroma kolektivnim bivanjem pomaknila *Afero* v bližino Sartra in Kocbeka. To primerjalno misel bi bilo najbrž mogoče še bolj utrditi in reči, da se oglašajo iz *Afere* često nazorska snov in položaji, kakršno je odprl Kocbek v *Strahu in pogumu*, tedaj tudi odtenki personalistične miselnosti, le da je stopil Kozak za korak naprej in priznal tudi smisel »višje, nadosebne morale« (po komisariju). Upravičeno je bil Predan z estetskega vidika mnogo bolj navdušen ob *Antigoni* in njenem načelu o boju za čisto človečnost. Opazil pa je, da je ostalo iskanje čiste človečnosti tudi v tej umetnini bolj filozofsko zanimivo kakor pa individualizirano (najbolj konkretizirano v Kreonu), kajti »protagonista uresničene človečnosti, človeka, ki sta na poti, da se kot možnost realizirata — Antigona in Paž — v besedilu karakterizira najbolj skromno, površno, dejal bi, zgolj sinoptično...« Nič manj upravičen je bil tudi ugovor, da je Smole omejil problem »uresničevanja človeka« na izključen teren osebnega, »ne da bi upošteval družbeno konstelacijo«, oziroma je »v koncipiranju sodobne antigonske dileme izključil družbeno prebujanje in prezrl, da more človek svojo človečnost uresničevati šele v družbi: ne kot posameznik, marveč kot družbeno bitje«.

V istem času se je Predan srečal z antidramo oziroma gledališčem absurda Samuela Becketa. To gledališče je leta 1961 pozdravil, in sicer zato, ker po njegovem mnenju »zbuja upor, upor zoper mučenje, upor zoper odtujitev, zoper totalno deziluzijo« (*Konec igre*, 1961).

V osredju Becketove dramaturgije je človek, so ljudje ne kot pojem humanega, marveč kot pojem neizogibnega in hkrati usodno odtujenega življenja in sožitja. Oboje je zgolj čakanje in uničujoče medsebojno izključevanje, in je še neodjenljivo trpljenje in umiranje.

Naslednjega leta je ob Zajčevi dramski pesnitvi *Otroka reke* dovolj trdno podvomil v tisti pesimistični pogled, ki sprejema življenjsko tragiko kot nekaj dokončnega.

Iz takšne dokončne brezizhodnosti, iz tega grozljivega obupa nad človekom in svetom, celo iz ravsute, deformirane ljubezni, ki pomeni za Zajca vendarle dragoceno in potencialno odrešujočo vrednost, je edina pot in rešitev smrt. Zdi se, da je pesnik v tej konsekvenci vendarle preveč nasilen. (Otroka reke, 1962.)

Pri Sartrovi dramaturgiji, o kateri je pisal leta 1960 (*Zaprti v Altoni*), ga je, ustrežno temu besedilu, zanimala predvsem politična miselnost in moralna problematika drame, filozofija eksistence, ki je bolj navzoča v drugih Sartrovih dramah, pa le posredno, čeprav je tudi tukaj zadel na občutek fatalnosti, na »eksistenco pred esenco« in na Sartrovo »gledališče situacij«. Vse drugače ga je filozofsko razvnel Camusov *Caligula*. Zdi se celo, da ga je s svojo tezo o absurdnem svetu in človeku celo nekoliko osvojil. Če je pri Becketu razumel absurd še kot evokativno silo, ki prebujajo upor, in če je filozofijo popolnega nesmisla dovolj jasno zavrnil še pri Zajcu, se je sedaj začel nagibati k misli, da je absurd Camusu nekakšen »navdih, oblika, metoda, s katero skrajnje lucidno, trdovratno, nepomirljivo in človeško prizadeto razpoznavno absurd in tesnobo sveta kot celotni in neminljivi resnici človekovega bivanja v svetu«, Sorodno misel je namreč mogoče najti tudi v uvodni besedi v knjigi *Od premiere do premiere*, češ da dejavnost »človekovo bivanje potrjuje in mu v sodobnem tesnobnem in absurdnem svetu daje vsaj relativni smisel« (2. april 1965). Zaradi takšnih vidikov dopušča Predan tudi možnost, da je recimo junak, ki zavestno uresničuje absurd in zavestno uničuje vse okrog sebe, tragičen. In zato je tragičen tudi *Caligula*:

Zdi se, da velja iskati korenine tragike v Kaligulovi zavesti, v vednosti njegovega grozljivega, absurdnega početja. Kaligula nikoli ne izgublja z uma, da počenja najbolj pošastne krivice, ve, da je njegov spopad s svetom, z minljivostjo, obsojen na propad, ve, da uresničuje absurd. In ne nazadnje: Kaligula ni slep za svojo prihodnost: smrt je edini neogibni nasledek njegovega početja. In prav v tej celoviti vednosti, v zavesti in spoznanjih ter v konfliktu s svojim ravnanjem do biva ta lik tragične dimenzije.

Predan se je skliceval na Sartra, ki razume strast po absurdnem tako, da živiš, čeprav nesmiselno, in izživljaš »božansko neodgovornost« na smrt obsojenega. Toda vprašati se moramo, kam spada ta »božanska neodgovornost«: ali v tragično ali pa v

zločinstvo. In dalje: zavestni zločinec najbrž ni tragično bitje, marveč le psihopatski pojav. Kot dokument, da živimo v absurdnem svetu, bi lahko veljala tudi misel o »nesproščeni situaciji, ki v njej živimo« (*Pohujšanje v dolini šentflorjanski*, 1965) in ki je, recimo, narekovala prenekatero negacijo Korunove režije Pohujšanja v dolini šentflorjanski. Predan je poskušal razumeti Cankarja in sodobno gledališče absurda z nekaterimi opombami iz knjige Martina Esslina *The Theatre of the Absurd* (»stiska modernega človeka, ki se je znašel pred spoznanjem, da svetu vlada absurd«).

Že v petdesetih letih je vezal na tuja dramska dela moč in nemoč slovenskih režiserjev in igralskih ansamblov. Uprizoritev *Kaligule* in drugih besedil absurdnega teatra pa je dala možnost za vprašanje, kako naj slovenska Drama preusmeri svoje igralsko izročilo. Ali bo še naprej vztrajala pri čisti psihološki igri, ker se je pač doslej tako ubrala narava slovenskega igralca, ali pa bo morala kljub vsemu prevzeti nase tudi smisel za poustvaritev abstraktne, metafizične vsebine, torej se usposobiti za izrazito duhovno, idejno dramo, kakršna je Camusova. Evociral je torej potrebo po iskanju novega odrsko oblikovnega izraza. Nekatere ocene iz šestdesetih let kažejo, da je postajal vse bolj občutljiv za vprašanje, kako vodi režiser dramsko dogajanje. Med drugim se je ta volja izrazila zlasti ob Korunovi režiji Cankarjevega *Pohujšanja v dolini šentflorjanski* (1964). Ker je vedel, kako neponovljiva je igralčeva upodobitev dramskega lika, je vedel tudi, da je miniaturni popis takšnih enkratnih ustvaritev dragoceno gradivo, ki ohranja slovensko gledališko kulturo tudi s stališča igralskih naturelov oziroma človeške like gledališkega umetnika.

Predan je dovolj pogumno razdeljeval svetlobo in temo slovenske povojne dramatike ter dajal povprečnosti, ohlapnosti, idejno-estetski medlosti in oblikovni nedognanosti zmerom ustrezno ime. Zato ni bil samo kronist njenih idejno-vsebinskih nihajev, ampak si je z estetskim okusom in morda nekoliko prearstističnim slogom prizadeval ločiti umetniško dognano od surove snovnosti in kompozicijske raznihnanosti, resnico in pomen dramskega dogodka od rokohitstva ter dramatično neučinkovitega besedovanja življenjsko površnih in plehkkih »oseb«. Razčlemba posameznih iger, vsake za sebe, mu kajpada niso mogle pokazati, »ali je povojna slovenska drama odsevala čas, ki se je v njem in iz njega rojevala, in če ga je, kje in kako se ji je to bolj, kje in kako manj posrečilo«. Zato se je v zadnjem času napravil na pot k sintetičnim razgledom po tej dramatiki, in prvi tak uspešen korak je *Esej o povojni slovenski drami* (NSd 1965). Pot sinteze mu ne bo delala težav, saj je svoje kritično pisateljstvo že ves čas postavljal na razgledne po teoriji drame oziroma na dramsko estetiko. Iz njegove kritike je tudi razvidno, da hoče žive in aktualne tematike, sozvočje med avtorjevim sporočilom in problemi sodobnosti ter satiro, ki navaja h knjižnemu razmišljanju. Vprašanje notranjega protislovja njegovega literarnokritičnega razvoja pa je dvom, ki ga je zastavil ob drami Mirka Zupančiča *Hiša na robu mesta* (1962), da dramski realizem ni pot, »ki naj bi jo ubirala sodobna dramatika«. To stališče ne preklicuje le pomembnih rezultatov, ki so nastali v dramski zvrsti s sredstvi nekega stila, marveč zveni kot teza, ki sta jo ponavljala tudi Vladimir Kralj in Filip Kalan, da je namreč sodobna drama drama absurda, groteske, satire in ironije. Zdi pa se, da je tudi ta vera znak tistega, kar je imenoval Predan »nesproščena situacija«.

Franc Zadravec

VLADIMIR KAVČIČ, UPANJE

Pisatelj Vladimir Kavčič si v zadnjih nekaj letih vse bolj prizadeva, da bi v svoji prozi spoznal in določil koordinate sodobnega človeka. Rezultati takšnega hotenja so bili umetniško in idejno zelo različni (*Tja in nazaj, Od tu dalje, Onkraj in še dlje*); določena uravnovešenost v tem pogledu pa je dosežena z novim romanom *Upanje* (Obzorja, 1966, 360 str.). V njegovem snovnem, idejnem in oblikovnem tkivu obstaja vrsta literarnih značilnosti, ki temu delu dajejo določen estetski mik in duhovni zanos.

Snov Kavčičevega romana *Upanje* je vojaško življenje. To je tema, ki je v povojni slovenski prozi praviloma rabila za razreševanje problemov, ki so povezani s človekovo moralno in intelektualno fiziognomijo (B. Zupančič, L. Kovačič, P. Zidar idr.). Stvarna vsebina *Upanja* je enoletno doživljanje fantov, ki služijo vojaški rok nekje v Slavoniji. Blizina meje in čas, ki je bil poln nevarnosti (začetek petdesetih let), ob tem pa železno disciplinirano življenje v vojašnici, so tiste vnanje moči, ki pritiskajo na individualno

podobno glavnih oseb. V ospredju avtorjevega zanimanja je skupina razumnikov, ki jih je usoda združila v isti vojaški enoti. Že to kaže, da gre za specifičen življenjski položaj s posebnim poudarkom na družbeni in mentalni različnosti glavnih oseb. Le-te so postavljene v položaj, ki briše zunanje družbene razločke, vzpostavlja enotnost človeka pred nalogo in dolžnostjo ter s tem omogoča takšen pripovedni način, ki lahko najbolje razkrije človekovo notranjost. Robert, Mičo, Niko in Boris — če omenimo samo glavne — Kavčiča ne zanimajo toliko kot inženirji, filozofi, pravniki in podobno, marveč kot ljudje, ki morajo pod istimi zunanjimi pogoji, a z različnimi notranjimi dispozicijami preživljati enake dogodke. Na dnu Kavčičevega romana je torej osnovni spoznavni spopad človekovega bivanja, spor med subjektivnim in objektivnim, uresničen v prostoru, ki je ali lahko postane usodna preizkušnja.

Vse omenjeno pa našo misel vodi še dalje. Kavčičev roman nima prvobitnega nagiba v tem, da opiše življenje v vojašnici. Njegovo izhodišče je težno in hoče ugotoviti miselna, nravna in bivanjska križišča med sodobnimi razumniki. Zato je snovna in vsebinska določena samo opredmetenje temeljnega nagiba, nekakašna moderna alegorija, ki naj v čutno nazorni podobi prinese nekaj povsem drugega. To drugo pa je — iskanje smisla. Mestj, ki govore o smislu človekove poti skozi življenje, je v Kavčičevem romanu izredno mnogo. To niso idejno enosmerna mesta, ampak senzibilno krčevita zaleptavanja, ki se z različnih strani približujejo središču problema. To naskakanje na koncu koncev odseva tudi iz razločkov med protagonistii. Med njimi sta manj pomembna karierist Niko in Mičo, ki ga notranji dvomi preleve v melanholika. Razumljivo je, da ta dva nista v središču avtorjeve pozornosti. Kavčič ima njuno inačico za obrobno možnost sodobne življenjske usmeritve. Težišče je postavil na Roberta in Borisa. Prvi je tehnični izobraženec, pred katerim stoji bleščeča strokovna pot. Kot človek pa je zakrnel; njegova človečnost je izginila v egocentrizmu in v nravni neodgovornosti. Do umetnosti ima indiferenten odnos; ve, da obstaja, ali meni, da bi se ponižal, ko bi kdaj pogledal v njen svet. Zavaljo tega je njegovo razčlovečenje še pojačano ter dobiva izredno velik pomen. Boris je iščoč človek, ki se zapreda in izgublja, a v življenju najde sebe prav sredi nešteatih preizkušenj, s katerimi se spoprijema. Na ta način uresničuje svoje globlje bistvo, ki ga izraža z nravno odgovornostjo, z individualno resnobo in s poštenostjo. Edino z odločanjem, z dejanjem in z angažiranjem človek ostaja individualno živ in dragocen. Čeprav mu ta rešitev ne odvzema strahu in osamljenosti, je edina, ki je mogoča.

Bivanje in nravna iskanja, tj. filozofska postavitev vprašanja o smotnosti in o smislu človekovega življenja, je tudi pred oblikovno uresničitev postavila določene zahteve. Ugotovili smo že alegorični pomen vnanje vsebine. To pomeni, da ima Kavčičevo *Upanje* dve estetski ravnini: resnično dogajanje (teza o bivanjskih možnostih) in naturistično opredmetenje (služenje kadrovskega roka). Notranja protislovnost takšne razpostavitve je dalekosežna. Zahteva izredno spretnost, ki omogoča notranjo uravnovešeno; to pomeni skladno funkcioniranje, ki izhaja iz svojega in edinega središča. Vzpostavitev takšnega razmerja se Kavčiču ni povsem posrečila, zaradi česar obe estetski ravnini prečesto ležita ena ob drugi in ne — kot bi bilo treba — ena v drugi. Tudi pri avtorju *Upanja* se dogaja proces, ki ga spremljamo pri vseh pomembnejših predstavnikih starejšega in srednjega rodu slovenskih prozaistov: v njihovo doživljanje je vdrla povsem nova vsebina, za katero pa imajo na razpolago (ali edino obvladajo) samo stara izrazna sredstva. Sodobna slovenska proza stoji pred problemom, ki je zelo pereč: posvetiti vse moči svojem u izraznemu prestrukturiranju ter doseči raven lirike in dramatike. Pred tem problemom je klonil tudi Kavčičev roman *Upanje*. Ker pa je avtor — kakor kaže — našel svojo duhovno os, ni razloga, da ne bi verjeli v prihodnost, ki mu bo prinesla tudi ustrezno oblikovno zrelost.

Jože Pogačnik

V BISTVU PISCI GOTOVO PRAV MISLIJO...

V svojem odgovoru na moj članek o vrstah oziralnih odvisnikov je France Jesenovec (JiS 1966, 152—154) najprej potegnill ostro ločnico med »veljavno slovnico«, Tomšičem in seboj ter med menoj, ki mislim drugače o oziralnih odvisnikih takšne vrste kakor »oni«. V jedru mi daje sicer prav, češ da so to po »smiselni« analizi drugačni in ne prilastkovi odvisniki.

Nato je skušal z razpravljanjem o odnosnici *vsak* k oziralnemu zaimku *kdor* ugotoviti potrebnost ali nepotrebnost te korelacije in prišel do spoznanja: »Po vsem povedanem bi bil *vsak* kvečjemu odveč ...« Zdi se mi, da sem trdil jaz prav isto: »Zato temu zaimku (*kdor*) ni potrebna odnosnica ...« in malo prej: »Če bi že moral imeti korelacijo, bi uporabil rajši *vsakdo* ... ki.«

Avtorjev ekskurz v zgodovino zaimka *vsak* me ni prepričal o jezikovni kultiviranosti in korektnosti uporabnikov korelacije *vsak*, *kdor*, za kar navsezadnje gre, kadar govorimo o knjižnem jeziku.

Ko sem razpravljajal o »smiselni« in »formalni« analizi, sem bil prepričan, da sem se dovolj jasno opredelil samo za »smiselno«, ker se mi zdi, da analize, ki ne bi bila smiselna, sploh ni ali pa je nesmiselna. Vendar ostaja Jesenovc pri obeh možnostih, priznava pa, da je treba izraza pri njegovih primerih zamenjati, da je torej *kdor dela* v zvezi *Kdor dela*, *zasluži plačilo* smiselno osebkov, v zvezi *Vsak*, *kdor dela*, *zasluži plačilo* pa formalno prilastkov odvisnik.

O obeh vrstah analize bo torej še treba razpravljati, s čimer se bo najbrž razčistilo tudi vprašanje vrste takšnih odvisnikov.

Kar me je v Jesenovčevem članku silno presenetilo, so misli v predzadnjem odstavku: »Nikoli nikjer ni noben naš slovenist drugače učil, kakor da so odvisniki stavčni členi ali deli stavčnih členov nadrednega stavka. Podobno uče tudi vse naše slovnice, čeprav je res, da rabijo malce nerodne izraze, da odvisniki stavčne člene »nadomeščajo«, ali da so »dodani« glavnemu stavku v pojasnilo. Gre pač za premalo natančno izražanje, v bistvu pa pisci gotovo prav mislijo.«

Ali prav razumem zadnji stavek? Je to pot, ki pelje k boljšemu spoznanju, k resnici? Ali naj se zadovoljimo z *malce nerodnimi izrazi in s premalo natančnim izražanjem*? Ali res ni *nikoli nikjer ... noben naš slovenist drugače učil* in so ostale vse napake le v »veljavni slovnici« in jezikovnih vadnicah, ki so se naslonile nanjo, prevzemale njene formulacije in primere?

Iskreno bi bil vesel, če bi bilo res. Čudno pa je le, če v *bistvu pisci gotovo prav mislijo*, da svojega *premalo natančnega izražanja in malce nerodnih izrazov* ne popravijo vsaj v »popravljeni« izdaji slovnice, ko so bili na napake že opozorjeni. In prav teh napak ne manjka v nobeni izmed jezikovnih vadnic, ki so se naslonile na »veljavno« slovnico iz leta 1956, izdaja iz leta 1964 pa je njen *ponatis* in ne *popravljen izdaja*, razen poglavja o pravopisu.

Kdo bi potem še verjel v čudež, da bi vsi slovenisti učili bolje in pravilneje kot »veljavna« slovnica in jezikovne vadnice, ki so nastale po nji? Ali avtorji teh učbenikov niso slovenisti? So se vsi drugi slovenisti, razen peščice kritikov ali vsaj recenzentov veljavne slovnice, domenili za kak *kulturni molk* in bolje uče, kakor pa so se naučili? Kako pa uče neslovenisti materinščino od prvega razreda osnovne šole do najvišjih razredov najrazličnejših šol druge stopnje, ko jim ni na voljo — razen Toporišičevega Slovenskega knjižnega jezika 1 — prav nič drugega kakor omenjeni učbeniki ali kvečjemu še kaj manj pomembnega in še bolj zastarelega?

Prav ta Jesenovčev prispevek me prepričuje, da je skrajni čas za temeljit kritični pretres dosedanjih ugotovitev, premišljevanj in formulacij o sintaksi stavka, k čemur bom poskusil prispevati svoj delež z vrsto samostojnih člankov.

Boris Misja

GRADIVO

VPRAŠANJE JEZIKOVNE KULTURE NA SLOVENSKEM*

Ni zgolj naključje, da ravno manjši narodi posevčajo nenavadno veliko pozornosti jezikovnim vprašanjem in skrbi za narodni jezik. To velja v polni meri za Slovence in za slovenščino, ki se rabi v političnem, gospodarskem in kulturnem življenju ene izmed republik Socialistične federativne republike Jugoslavije. Nesluten razmah funkcij sloven-

* Prim. strnjen pregled F. Novaka, *Najvažnejša stališča v pravopisni vojni*, JIS 9, 1964, str. 62.
* Prevod tega Petrovega članka objavljamo na željo, ki je bila izražena na seji republiškega odbora SD: le-temu — in ne uredništvu JIS — so se v zvezi z zapiskom »Naša reč« 49/1966 in »Vprašanja jezikovne kulture na Slovenskem« (avtor J. Toporišič), objavljenem v 4. številki letošnje JIS, od bralcev našega časopisa pritožili v posebnem dopisu F. Bezlaj, J. Jurančič, T. Logar in B. Urbanič, v drugem pa T. Korošec, A. Muha, F. Novak in V. Majdič.

ščine po 1. in še posebno po 2. svetovni vojni je prinesel tudi njenim uporabnikom vrsto problemov in postavil pred strokovnjake-jezikoslovce nekatere težavne naloge v zvezi z kodifikacijo norme knjižnega jezika. Ta problematika se odraža v vrsti kulturnih časopisov, tvori pa tudi vsebino časopisa *Jezik in slovstvo* (dalje krajšam JiS), ki ga izdaja od leta 1955 Slavistično društvo v Ljubljani.

S svojo celotno usmerjenostjo se JiS v osnovi ne razlikuje od podobnih mesečnikov, ki izhajajo v drugih slovenskih deželah. Na prvem mestu stoji skrb za kulturo materinega jezika, tako na področju pisanega in govornega jezika (zlasti v gledališču, radiu in televiziji), kakor tudi pri jezikovnem pouku v šolah. Pomembno mesto zavzemajo v vsaki številki tudi članki o literarnih vprašanjih, ki so usmerjeni v pomoč učiteljem pri poučevanju literature (npr. nasveti za interpretacijo literarnih del). Vrsta člankov nas informira (in to je za tujca posebno zanimivo), s kakšnimi težavami se srečujejo predavatelji slovenščine na šolah. Del teh težav (npr. pri obravnavanju stavka) je podoben težavam pri poučevanju češčine na naših šolah, nekatere druge pa izvirajo iz nezadostne obdelanosti sodobnega slovenskega knjižnega jezika in iz pomanjkanja obsežnejše normativne slovnice, na katero bi se lahko učitelji in drugi zainteresirani opirli.¹

To stanje pogojuje dve tematični skupini člankov v JiS: a) obdelovanje posameznih slovnicih vprašanj v zvezi z vrednotenjem zadnje izdaje slovnice A. Bajca, R. Kolariča in M. Rupla (1956), ki podaja namesto sodobnega stanja jezika stanje, ki je rahlo arhaično; b) raziskovanje kriterijev jezikovne pravilnosti v knjižnem jeziku in vrednotenje načel nove izdaje Slovenskega pravopisa.²

Takoj na začetku moramo omeniti, da novi Slovenski pravopis, podobno kot že nekatere prejšnje izdaje, ne obsega zgolj pravopisne problematike, ampak je osnovni pripomoček, ki kodificira tudi knjižno pravorečno, morfološko, besedotvorno, leksikalno in frazeološko normo. Slovenski pravopis ima torej širši obseg, kot bi se lahko zdelo po naslovu knjige. V tem širšem pomenu tudi rabimo v našem preglednem referatu pojem Slovenski pravopis, novi Pravopis ipd., po naslovu, ki ga avtorji že tradicionalno dajejo omenjeni knjigi.

Vsaka nova izdaja SP (izdaja iz leta 1962 je že četrta po vrsti, če štejemo sem tudi šolsko izdajo iz leta 1938) je do zdaj izzvala zdravo izmenjavo mnenj in polemiko med zagovorniki nasprotujočih si koncepcij. Novi SP je izzval živahne spore ne samo o normativnosti pravopisa in pravorečja,³ ampak tudi o vprašanjih čistosti jezika, o tem, katere tuje leksikalne izposojenke je mogoče imeti za del knjižnega besednega zaklada in katere je treba zavreči.

Četudi so ohranila veljavnost Breznikova načela boja proti nepotrebnim tujim besedam, ni bilo mogoče sprejeti enostranskih mnenj nekaterih slovenistov, po katerih bi se morale izposojenke iz slovanskih in neslovanskih jezikov zamenjavati z domačimi besedami (tudi z arhaizmi ali z narečnimi izrazi). Umirjeno in realistično stališče zavzema pri tem A. Bajec (5, str. 132); po njegovem je treba dovoliti v knjižnem jeziku omejeno rabo starejših leksikalnih izposojenk (fonetično in slovnično prilagojenih slovenskemu jezikovnemu sistemu), za katere ni primerne domače besede. Z vso pravico so videli avtorji SP večjo nevarnost v tujih frazeologizmih in v kalkih (tipa *blagostanje* po »Wohlstand«, namesto *blaginja*), ki so se pojavili v 19. stoletju po nemščini in ki se v neknjižnih plasteh govorjenje slovenščine do zdaj na široko rabijo.

V razvoju kodifikacije knjižne norme so se doslej uveljavljale razne tendence, največ pa historizirajoče. Niso manjkala niti prizadevanja kar najbolj približati knjižno slovenščino starocerkvenoslovanščini, za katero so po teoriji o njenem panonskem izvoru verjeli, da je neposredna predhodnica slovenščine. Proti tej tendenci, ki jo je zastopal npr. F. Levstik, se je odločno postavil S. Škrabec in v svojih delih poudarjal (precej osamljen) nujnost slediti prirodnemu razvoju jezika. Po starocerkvenoslovenskem vzorcu in ne v skladu z govornim jezikom so uvedli pisavo 7. skl. edn. ženskega spola z *mislijo*, *boleznijo*, 2. skl. množ. *narečij*, *poglavij*, razlikovanje pridevnik — prislov tipa *lažje* — *laže* ipd. V sedanjem času se uveljavlja zdrava tendenca približati knjižni jezik govornji slovenščini in postopoma odstranjevati neorganske, papirnate pojave, ki so v nasprotju z jezikovno realnostjo. Vendar to še ne pomeni, da bi moral knjižni jezik kodificirati četudi samo delno izsledke t. im. moderne vokalne redukcije, ki je povzročila največjo razliko med knjižnim jezikom in neknjižnimi plastmi.

¹ Prim. J. Petr, *Nové práce o slovinštině*, Slavia 29, 1960, str. 483 d.; izmed najnovejših priložnosti omenjam šolski učbenik J. Toporišiča, *Slovenski knjižni jezik*, Maribor 1965.

² Prim. S. Heřman, *Nový slovenský pravopis*, NR 46, 1963, str. 91 d.

³ O spremembah v novem Pravopisu je referiral A. Bajec, *Pred novo izdajo SP*, JiS 3, 1957—8, str. 145 d.; isti, *Pred izidom novega Pravopisa*, JiS 7, 1961—2, str. 13 d.

Prizadevanje zblížiti knjižni jezik z govornjenim se je uveljavilo tudi pri kodifikaciji naglasnih razmer. S polno pravico so opozarjali na to, da je stari pravopis priznaval premalo naglasnih dublet in da ni priznaval primere, kadar je historično upravičeno naglasno mesto še živo v govornjenem jeziku. V teh primerih so dajali prednost predvsem analogično nastalemu naglasu, in to so imeli za edino dovoljeno (J. Rigler, 2, str. 305).

Tudi določena hierarhija v pravilnosti slovenskega naglaševanja bi bila na mestu zlasti zato, ker tu kraljuje tudi v jeziku izobraženih slojev znatna neenotnost. Te upravičene zahteve so bile do določene mere vključene v novi Pravopis, vendar ne povsem dosledno, kot bi to s polno pravico želeli nekateri mlajši slovenisti. Avtorji SP, ki so spadali k starejši generaciji, so preveč izhajali iz nenapisanega (toda v praksi izvajanega) načela, da je Pravopis konzervativizirajoč čuvar knjižnega jezika in da se more samo počasi menjati in prilagajati jezikovnemu razvoju. S tega aspekta je zanimiv članek F. Jakopina (8, str. 193 d.); avtor v njem obravnava kodifikacijo naglasnega mesta glagolov na *-iti, -ati* pri raznih slovenistih od časa izida Pleteršnikovega slovarja (1894—5) pa vse do zadnjega SP (1962), ki dopušta že dubletnost *pisati — písati, čakáti — čakáti* v navedenem zaporedju (osnovna in dopustna oblika).

Pomembna osebnost boja za pravilno pojmovanje funkcije knjižnega jezika in kriterijev jezikovne pravilnosti knjižne slovenščine je postal B. Urbančič, predavatelj češkega jezika na ljubljanski univerzi. Njegova strokovna usmerjenost mu je omogočila podrobnejše preštudirati teorijo praške šole o knjižnem jeziku in jo prirrediti za potrebe knjižne slovenščine. V obsežni študiji *O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini* (let. 6—7) pretresa vprašanja jezikovne pravilnosti, za katere vladajo med strokovnjaki neenotni nazori. B. Urbančič je izšel iz osnovne teze o komunikativni funkciji jezika. Ta predpostavlja njegovo ustaljenost, ki izhaja iz nepretrganega razvoja v preteklosti in v sodobnosti in iz kontinuitete narodnega življenja. Za presojanje jezikovne pravilnosti je odločilen kriterij splošnega uzusa, ki stoji v nasprotju z umetnimi jezikovnimi predpisi in posegi. Strokovnjak lahko posega v jezikovni razvoj pri tvorjenju novih izrazov in pri usmerjanju jezikovne prakse, če bi ne bila v skladu z tvorjimi zakonitostmi. To se nanaša tudi na pravopis in na pravorečje, kjer ne more prevladati samo historizirajoči princip.

Proti novi izdaji SP se je dvignil močan val odpora, v glavnem v časopisu Delo, v manjši meri v časopisu JiS. Diskutanti so vsesplošno priznavali velik doprinos SP k obdelanosti besednega zaklada knjižne slovenščine (vštevši frazeologije), niso pa soglašali z nekaterimi pravopisnimi predlogi in pravorečnimi spremembami.⁴ Zlasti ostro se je diskutiralo o pisavi pripone *-a(i)vec, -a(i)vka* v besedah tipa *bravec — bralec* pri imenih delujočih bitij; pri tem je šlo tudi za izčiščevanje osnovnih teoretičnih in praktičnih pogledov na sodobno knjižno slovenščino. V obrambo novega SP sta se postavila predvsem A. Bajec in L. Legiša, kritično pa so ga vrednotili F. Bezlaj, B. Pogorelec, B. Urbančič itd. Gotovo ni ugodno delovalo na široko javnost to, da se je kmalu po izdaji uradnega SP v izjavi Slovenske akademije znanosti in umetnosti (3. oktobra 1962) priporočalo šolam in javnim institucijam, da bi se, kolikor gre za zgoraj omenjeni pravopisni pojav, držali načel, ki so razložena v Pravopisu iz leta 1950.

V zadnjih letnikih, ko se živahni spor ob novem SP že polega, začenjajo razpravljati o pripravljanem slovarju sodobne knjižne slovenščine (principe izdelave je objavila redakcija na zadnjih platnicah 3. štev. JiS 8), ki naj bi izpolnil zelo občutno vrzel v slovenski in slovanski leksikografiji. Po svoji orientaciji bo informativno-normativen in bo obsegal besedni zaklad knjižnega jezika od Prešerna pa do sodobnosti. Predpostavljajo, da bo imel okrog 5.000 strani in da izide v nekoliko zvezkih do l. 1970. Do zdaj je izšel in bil predložen javni diskusiji poskusni snopič slovarja. Poleg domačih glasov, zlasti F. Jakopina (9, str. 161 d.) in B. Pogorelec (9, str. 232 d.), je objavil JiS tudi oceno čeških leksikografov iz Inštituta za češki jezik M. Helcla, L. Janskega, J. Machača, Z. Sochove in J. Zime (9, str. 254 d.), ki so opozorili na vrsto dragocenih izkušenj, dobljenih pri izdelavi čeških akademskih slovarjev. K vrsti konkretnih vprašanj so se vrnili še v naslednjem krajšem sestavku (10, str. 25).

V časopisu JiS so zastopani tudi članki, ki prinašajo poročila o češkem jezikoslovju in o češkem kulturnem življenju. Pisani so z očitno simpatijo in z dobrim poznavanjem problematike. Tako je npr. B. Urbančič podrobno spregovoril o delu Inštituta za češki jezik v Pragi (4, str. 246 d.), V. Smolej o nekaterih čeških in slovaških kulturnih obletnicah (1, str. 64), F. Dobrovoljc pa je referiral o slovenikah v časopisu Slovanský přehled (o člankih V. Kudělke in J. Petra, 9, str. 76 d.). Metodični pomen ima

referat T. Korošca o češkem frekvenčnem slovarju J. Jelinka, J. V. Bečke in M. Tešitelove iz l. 1962 (10, str. 145 d.), v slovenskih razmerah prav v zvezi z zgoraj omenjenim slovarskim delom. Z velikim spoštovanjem in pieteto do umrlega in do njegovega dela je napisal F. Bezla j nekrolog o češkem jezikoslovcu prof. V. Machku (10, str. 208 d.).

V pregledu slovanskih jezikoslovnih časopisov, zlasti tistih, ki se ukvarjajo z vprašanji jezikovne kulture, kratko informira o časopisu Naše řeč A. M u h a (10, str. 158 d.). Dotakne se predvsem češkega pristopa k raziskavi vprašanj knjižnega jezika, predvsem v delih praške šole (zlasti B. Havránka in nekaterih njegovih učencev). Časopis JiS tu navezuje na pot, ki jo že dalj časa ubira Naše řeč, prinašati zaključne informacije o teoretičnem dogajanju na področju proučevanja narodnih jezikov in njih kulture v posameznih deželah. Tu se ponuja možnost tesnega in sistematičnega sodelovanja in izmenjave izkušenj med redakcijama naših časopisov.

Razen tega je prinesel JiS nekoliko prispevkov čeških avtorjev, ki se neposredno ali posredno nanašajo na slovensko problematiko. Poleg že omenjene ocene čeških leksikografov in njihovega odgovora na odgovor redakcije slovarja (10, str. 25) je objavil A. J e d l i č k a sintetično razpravo *Teorija Praške šole o knjižnem jeziku* (10, str. 186 d.), v kateri je podal sliko problematike knjižnega jezika, kot jo pojmuje v sedanjem času modernemu češko jezikoslovje. To je predelana in razširjena (z upoštevanjem aktualnih potreb sodobnega jezikoslovja na Slovenskem) verzija članka, ki je bil priobčen v zborniku *Travaux linguistiques de Prague* (I, 1964). Aktualnost te razprave je zlasti očitna v zvezi z diskusijami o funkciji knjižnega jezika in o kriterijih jezikovne pravilnosti (glej zgoraj), ki so se odvijale v časopisu JiS. S problematiko stikov se je ukvarjal J. P e t r v razpravi *Miklošič in češka filologija* (9, str. 246 d.), ki je izšla kot prispevek k sintetični obdelavi življenja in dela tega velikega slovenskega slavista,⁵ čigar proslave so bile na Slovenskem l. 1963.

Časopis JiS izhaja šele deset let. V tem času je popolnoma dokazal svojo upravičenost in zavzel pomembno mesto v kulturnem in znanstvenem življenju na Slovenskem. Na njegovih straneh izhajajo članki o aktualni problematiki jezikovne kulture, literature in o poučevanju slovenščine v šolah. V našem referatu smo se iz njegove vsebine ukvarjali samo z jezikovnimi vprašanji, nič pa ne z vprašanji literature in metodike poučevanja.

Jan Petr
Prevedel France Novak

PRIPIS K NOVAKOVEMU PREVODU IZ ČEŠČINE

Kljub svojemu vsekakor ne popolnemu in še to le pasivnemu znanju češčine moram opozoriti na nekatere posebnosti tega prevoda, ki ga je dne 23. julija avtoriziral Jan Petr. Češkemu izvirniku je za Novakovim prevodom dodan moj.

1. odstavek:

Otázky — vprašanje — vprašanja
Není náhodou — ni zgolj naključje — ni naključje
u menších národu — manjši narodi — pri manjših narodih
se nyní uplatňuje — se rabi — se sedaj uveljavlja
rozšíření funkcí — razmah funkcij — razširitev funkcij
a zvláště — in še posebno — posebno pa
který vychází péčí — ti ga izdaja — za katerega izdajo skrbí

2. odstavek:

v podstatě — v osnovi — v bistvu
a to jak — tako — to pa tako, to pa kakor
v školním vyučování — pri jezikovnem pouku v šolah — v šolskem pouku
zaměřené na pomoc — usmerjeni v pomoč — imajo namen pomagati
rozbor literárních děl — interpretacija literarnih del — obravnava lit. del

3.—5. odstavek:

Iato skutečnost — to stanje — ta dejstva, ta resničnost

⁵ Prim. članek F. Bezlaja o F. Miklošiču (JiS 9, str. 37 d.) in doslej najpopolnejšo bibliografijo njegevega dela, ki so jo sestavili študentje pod vodstvom F. Bezlaja (JiS 9, str. 90 d. in 152 d.).

jaký tradične dávajú autoři — ki ga avtorji že tradicionalno — kakršnega avtorji po tradiciji

jazykové čistoty — čistosti jezika — jezikovne čistosti

6.—8. odstavek:

cizím slovom — tujím besedam — tujkam

To však neznamena — vendar to še ne pomeni — to pa ne pomeni

dusledky tzv. moderní samohláskové redukce — izsledke t. im. moderne vokalne redukcie — posledice t. i. moderne vokalne redukcie

nespisovnými útvary — neknjižnými plastmi — neknjižnými zvrstmi

analogicky vzniklému místu přízvuku — analogično nastalemu naglasu — analogično nastalemu mestu naglasa

9.—10. odstavek:

že zde panuje — ker tu kraljuje — ker je tu, kvečjemu: vlada

si všímá — obravnava — pazi, posveča pozornost

o nichž panují mezi odborníky nejednotné názory — za katere vladajo med strokovnjaki neenotni nazoni — o katerih med strokovnjaki ni enotnih nazorov

obecného úzu, stojící v protikladu — splošnega uzusa, ki stoji v nasprotju — splošne rabe, ki je v nasprotju

Odborník má zasahovat — strokovnjak lahko posega — strokovnjak naj posega

praxe, která by — prakse, če — prakse, ki

hledisko — princip — stališče

11. odstavek:

nesouhlasili však — niso pa soglašali — niso pa se strinjali

z některými navrhovanými pravopisnými a ortoepickými změnami — z nekaterimi pravopisnimi in pravorečnimi spremembami — z nekaterimi predlaganimi pravopisnimi in pravorečnimi spremembami

kriticky je hodnotili — kritično pa so ga vrednotili — kritično so ga vrednotili

12. odstavek:

otiskla — je objavila — je natisnila

9 — 8 — 9

svým zaměřením — po svoji orientaciji — po svoji usmerjenosti

Předpokládá se, že — predpostavljajo, da — računajo (mislijo), da

vyjde v několika svazcích — izide v nekoliko zvezkih — izide v nekaj zvezkih

se ještě vrátili v další kratší stati — še v naslednjem krajšem članku — še v enem krajšem članku

13. in 14. odstavek:

Všimá si — dotakne se — dotika se, opozarja

JiS tu navazuje na cestu — JiS tu navezuje na pot — JiS tu stopa na pot

souborné informace — zaključene informacije — strnjene informacije

referoval — je referiral — je poročal

referát T. Korošce — referat T. Korošca — poročilo T. Korošca

k zesnulému — do umrlega — do preminulega

15. odstavek:

byl uveřejněn — je bil priobčen — je bil objavljen

Stilno in pravopisno še in še.

J. Toporišič

POPRAVEK

V 5. številki, str. 158, morata biti 11. in 10. vrstica od spodaj taki:

dělati -am -ajo -aj -ajte -al -ala -an -ana -anje -at

(blískam) -ájte -ála

7. vrstica na isti strani, prav tako od spodaj:

řezati řezem -ejo -i -ite řézal -ala -an -ana -anje -at

Te tri vrstice so se stavcu pomešale.

Na str. 157 se 15. vrstica od spodaj glasi:

těmèn -mna -o -o -ějši itd., prva pa: temèn temna -o/-ó -ól/-o -ějši -éjel-éjše.

Tudi tu sta se zamenjali vrstici.

V OCENO SMO PREJELI

Problemi 39 in 40—41.

Sovetskoe slavjanovedenie 1966, št. 4.

KRONIKA

ALI JE J. TOPORIŠIČ RES LJUBITELJ »POLNE« RESNICE?

Dobri stiki med delavci istega področja, še posebno če so pripadniki dežel, ki imajo dolgoletno tradicijo globokih in prijateljskih odnosov, se med drugim izražajo tudi v prizadevanju z razumevanjem zasledovati delo drugih. Ta načela dobrih odnosov (in na to sem mislil, ko sem zapisal: »Tu se ponuja možnost tesnega in sistematičnega sodelovanja med redakcijama naših časopisov« — to je pojasnilo za J. Toporišiča) najbrž ni najbolje razumel J. Toporišič, ko je kot glavni in odgovorni urednik časopisa Jezik in slovnstvo na neprimeren način reagiral na moje poročilo »Vprašanja jezikovne kulture na Slovenskem«, objavljenem v časopisu Naše feč (let. 49, 1966, 34—38). Nikoli ne bi ugovarjal, če bi J. Toporišič kritično referiral o mojem poročilu. Ne morem pa molče mimo nekaterih njegovih neresničnih in osebno žaljivih informacij slovenski javnosti o mojem omenjenem referatu, pa najsi to že izvira iz tega, da najbrž ni dobro razumel češko ali pa da ni hotel razumeti. Prim. njegovo napačno (jezikovno in stvarno) interpretacijo mojega tretjega odstavka v njegovem odgovoru (glej: »Petru se zdi ...«).

Obžalujem, ker mi razumel (to se da razbrati že iz prvega odstavka), da je šlo redakciji našega časopisa za informiranje čeških bralcev o slovenskem časopisu JiS in to v obliki kratkega poročila, katerega jedro tvorijo izbrana vprašanja jezikovne kulture na Slovenskem. Tukaj sploh ne bom reagiral na ponižujoče Toporišičeve dvome, izražene z besedami: »Ali je Jan Petr res nepristransko bral (kolikor jih je bral) naše časopise in knjige, bo zlahka presodil vsakdo ...«; mislim, da ni treba nanje odgovarjati. Isto velja tudi za žaljivo in grobo Toporišičevo karakteristiko mojega dvosestrskega študija v Ljubljani: »... se je pred leti dalj časa *sukal* (podčrtal J. P.) po slavističnem oddelku filozofske fakultete v Ljubljani«. Vprašanje pa je, če ima J. Toporišič kakšno pravico, da tako označi moje bivanje na Slovenskem.

Omejen obseg poročila je narekoval, da sem se dotaknil samo nekaterih problemov slovenske jezikovne kulture, kot se le-ta zrcali v časopisu JiS, vendar teh, za katere sem sodil, da so za češkega bralca najpomembnejši in najzanimivejši (prim. uvodno besedo redakcije na str 33!)* S tega stališča imam kot pripadnik drugega znanstvenega okolja pravico videti tujo problematiko s svojimi očmi; bilo bi neprimerno in znanstveno neobičajno odrekati to pravico.

Prizadevanje, da bi približali češkimi bralcem vaš časopis, pa je tudi narekovalo (na željo redakcije NR), da so bili in poročilu pohvalno omenjeni prispevki avtorjev, ki so referirali v časopisu JiS o čeških jezikovnih vprašanjih (prim. uvodno besedo redakcije na str. 34)**, in čeških avtorjev o slovenskih. To bi morali, J. Toporišič, razumeti kot plus, ne pa kot minus, če bi v referatih te vrste videli predvsem prizadevanje po poglobljanju vzajemne informiranosti, po sodelovanju in po pospeševanju dobrih slovensko-čeških odnosov. Zame (pa ne samo zame) je nerazumljivo, zakaj si prizadevate slovenskega bralca prepričati, da pravzaprav ne vem, kaj spada in kaj ne spada v problematiko jezikovne kulture. V resnici se namreč ustrezen odstavek začanja: »V časopisu JiS so zastopani tudi članki, ki prinašajo poročila o češkem jezikoslovju in o češkem kulturnem življenju ...«. Zamolčanje tega uvoda je omogočilo J. Toporišiču napisati: »Sodeč po naslovu Petrovega članka, so h kulturi slovenske besede pripomogli še: B. Urbančič, V. Smolej ...«. Toda kakšen smisel ima takšno preobračanje stvari?

Štel sem za svojo dolžnost ustrezno reagirati na žaljiv Toporišičev odgovor in osvetliti nekatera dejstva bralcem JiS. Na morebitno nadaljnjo polemiko ne bom več odgovarjal. Mislim namreč, da so slovenski bralci, kolikor so imeli možnost, da se seznanijo z mojim referatom o časopisu JiS v Naši feči, razumeli smisel mojega prispevka, prav tako kot so to razumeli češki bralci in redakcija Naše feči.

Prevedel F. N.
Avtorizirani prevod
Jan Petr (Praga)

* Na tem mestu beremo: O vseh teh aktualnih vprašanjih jezikovne kulture v tujini bomo postopoma poročali v Naši feči. V tej številki prinašamo poročilo o jezikoslovnih dejavnosti in jezikoslovnih kulturah na Slovenskem, kakor se odraža v časopisu Jezik in slovnstvo, posvečenem vprašanju knjižne slovenščine in njene kulture. — Dostavil J. Toporišič.

** Na tem mestu beremo: Za nas je razveseljivo, da se v časopisu posveča redna pozornost tudi češkemu jezikoslovju. — Dostavil J. Toporišič.